

A RUANDAI NÉPIRTÁS ÉS A NEMZETKÖZI KÖZÖSSÉG PASSZIVITÁSA

BIEDERMANN ZSUZSÁNNA

Bevezetés

Ruandában az 1994. április 6-i Habyarimana elnök elleni sikeres merénylet utáni tizenhárom hétben mintegy 800.000 ember vesztette életét. A gyilkosok olyan gyorsasággal és eréllyel csaptak le a kisebbséget alkotó tuszikra, hogy sok megfigyelő és szakértő a törzsi erőszak újabb kitöréséről beszélt. A tények ismeretében azonban határozottan cáfolható, hogy az 1994 tavaszán bekövetkezett népirtás a gyűlölet természetes kitörése, ősi törzsi ellentétek eredménye lett volna.

Ruanda tuszi lakosságának háromnegyede, és a genocídium ellen tiltakozó hutuk ezrei estek áldozatul az erőszaknak. A politikai elit az etnikai törésvonalakat kihasználva a többséget kiszámítottnan a kisebbség ellen fordította, felhasználva az állam bürokratikus felépítését és jól olajozott gépezetét nagyszabású gyilkos tervei végrehajtására.

Ez a genocídium Ruanda elitjének tudatos választása volt, amelyet a hatalom megtartása érdekében hajtott végre.

Történelmi háttér

Ahhoz, hogy megértsük, a két etnikai csoport hogyan fordult egymás ellen, nélkülözhetetlen Ruanda modernkori történelmének megismerése.

A népirtás előtti Ruanda mintegy hétmillió lakossága három etnikai csoportból állt: a hutuk alkották a népesség nagy részét (84%), míg a tuszik tették ki a lakosság 15 százalékát. A harmadik, politikai szempontból meglehetősen jelentéktelen népcsoport a twa volt (1%), akiket gyakran pigmeusoknak is neveznek.

Ruandában fokozatosan szilárdult meg az a koncepció, mely a tuszi elnevezést a marhatenyésztőkkel, a hutut pedig a földművelő, általában valaki más szolgálatában álló népcsoporttal azonosítja. Ruanda történelme során e csoportok tagjai általában a saját csoportjukból választottak maguknak házastársat, így fokozatosan külső tulajdonságok is megkülönböztették egymástól a hutukat (alacsonyabbak, erősebb testalkatúak, szélesebb, lapos orral) és a tuszikat (magasak, soványak, keskeny orral). Mivel a gazdagságot marhákban mérték,¹ ezért a tuszik kezdtek magukra is úgy tekinteni, mint gazdagabb, uralkodásra teremt népcsoportra. Ugyanakkor az etnikai jellegzetességek nem voltak „kőbe vésve”: a gazdagabb hutuk tuszivá válhattak, előrelépve a társadalmi ranglétrán. Míg ha egy tuszi elszegényedett, hutu lett

▲ Ruanda. Forrás: National Geographic Education (2013)

belőle. Ezek a jellegzetességek abban az időben kezdtek kikristályosodni, amikor az európai gyarmatosítók az országba érkeztek.

Az első európai, aki 1894-ben eljutott Ruandába, egy G.A. von Götzen nevű német utazó és katonatiszt volt. A gyarmatosító nagyhatalmak közül a németeknek jutott Ruanda, és erről természetesen egyetlen ruandait, de még a királyt sem értesítettek. A németek később sem foglalkoztak számottevően ásványi anyagokban szegény gyarmatukkal, az első világháború után pedig el is vesztették Belgium javára. (Kapuscsinski, 1998)

Az 1920-as évektől kezdődően a belga jelenlét sokkal intenzívebb volt a korábbi német gyarmatosítókéénál. A belgák saját képükre igyekeztek formálni a ruandai államot, és reformokat hajtottak végre a közigazgatásban az adminisztratív hatékonyság jegyében. Ugyanakkor túlértékelve a tuszik társadalmi szerepét, megerősítették a tuszik „kiválasztottságát”. (T. Horváth, 2004) Csak tuszik viselhettek hivatalt, a hutu hivatalnokokat módszeresen eltávolították. A hutuk nem tanulhattak tovább, hiszen az felkészülés volt az adminisztratív pályára. Ezzel nem csak az 1920-30-as évek, hanem a következő generációs hutuk lehetőségeit is korlátozták.

A tuszik hatalmi monopóliumának „köbe vésésével” a belgák elvetették a jövő etnikai alapú konfliktusának magjait Ruandában. A húszas-harmincas években széles körben elterjedtek az áltudományos rasszista elméletek a fehér faj felsőbbrendűségéről és a rasszok eltérő képességeiről, és a belgák Afrikában is ennek megfelelően rendezték be Ruandát: meg voltak győződve róla, hogy a tuszik magasabb rendűek, mint a hutuk, a hutuk a twák fölött állnak, és a ranglétra tetején természetesen a fehér ember található.

Mivel a tuszik külsőleg jobban hasonlítottak a fehér emberekre, a belgák logikusnak találták, hogy képességeikben is közelebb állnak hozzájuk. Alkalmasabb-

nak vélték őket a vezetésre, így természetesnek tűnt, hogy a hutukat és a twákat alá kell rendelni nekik (éppúgy, ahogy a fehér ember is képes vezetni a feketéket). A belgák csak annyit láttak, hogy ennek a viszonylag jól szervezett államnak a vezetője és a körülötte élők nagy része tuszi, így a tuszoknak tulajdonították az egész államszervezet felépítését, és nem vették figyelembe a hutuk rendkívül fontos szerepét Ruanda felépítésében. (Des Forges, 1999)

A tuszik lelkesen fogadták el a nekik szánt szerepet, hiszen ez egybeesett a saját magukról kialakított képpel.

Miután a belga gyarmatosítók csak tuszoknak engedélyezték a hivatalviselést, meg kellett állapítani, hogy pontosan ki tuszi és ki nem. A csoporthoz tartozás elvileg öröklött tulajdonság volt, így a családfa alapján lehetett leginkább megállapítani a hovatarozást. Ezt azonban nehézkesnek és időigényesnek találták a belgák, így úgy döntöttek, hogy egyszerűbb és hatékonyabb megoldás lesz írásban feljegyezni a hovatarozást már születéskor. Ezt a rendszert a harmincas években vezették be, ekkor az egész lakosság etnikai hovatarozását felmérték, és beleírták az illető személyi igazolványába, amelyet mindenkinek magánál kellett hordania. Így a korábban lehetséges etnikai változtatásokat (ha valaki feljebb lépett a társadalmi ranglétrán, tuszi lett, aki elszegényedett, hutuvá vált) már sokkal nehézkesebben lehetett csak kieszközölni.

Az etnikai csoportok írásbeli rögzítése tovább növelte annak a jelentőségét, hogy ki melyik csoporthoz tartozik. A korábbi „amorfi és rugalmas” kategóriák olyan állandóvá és merevvé váltak, hogy egyes kortárs európai szerzők „kaszként” kezdték emlegetni őket. (Des Forges, 1999: 35) Az uralkodó elit egyre jobban „beleélte” magát szerepébe, hangsúlyozta különállóságát és magasabbrendűségét, míg a hutukat fokozatosan összekovácsolta az elnyomottak közti szolidaritás.

Belgium az ötvenes évekig támogatta a tuszik uralmát, de a gyarmatosítás végének közeledtével, valamint a nemzetközi közvélemény (ENSZ) nyomásának hatására elkezdte átszervezni a ruandai közigazgatást és feloldani a tuszik privilegizált helyzetét. A gyarmatosítók az ötvenes évekig szinte teljes egészében a tuszokra támaszkodva kormányozták Ruandát, és váratlanul érte őket, amikor a tuszi értelmiség elkezdte Ruanda függetlenségét követelni. Erre szakítottak a tuszikkal, és az engedékenyebbnek, szolgálatkészebbnek tűnő hutukat kezdték támogatni. A taktikaváltás arra is szolgált, hogy elodázza Ruanda függetlenné válását. A korábban mellőzött hutuk álláshoz juthattak az állami szerveknél, járhattak középiskolába. Ezek a kis változások megijesztették a privilégiumaikhoz ragaszkodó tuszokat, de nem elégítették ki a forradalmi változásra vágyó hutukat. A belgák hirtelen pálfordulása csak tovább szította az etnikai feszültségeket.

1959 novemberére rendkívül feszült helyzet alakult ki. Rudahigwa király (aki 1931 óta uralkodott), hirtelen meghalt és utódja Ndahindurwa lett, aki egy konzervatív tuszi csoport befolyása alatt állt. Amikor néhány tuszi váratlanul egy hutu alvezér ellen fordult, és amint az incidens híre elterjedt, országszerte felbőszült hutu földművesek támadtak rá tuszi uraikra. Több száz ember meghalt, mielőtt a belgák közbeavatkoztak és helyreállították a viszonylagos rendet. A fellázadt hutu többsé-

Mod. 3

Amazina y'abana n'igihe bavukiye
Noms, prénoms et date de naissance des
titulaires

Amazina Noms et Prénoms	Yavutse kuwa Né le	Igitina Sexe
1. Umurazamvu	27/11/79 B	
2. Umuhazoz	13/11/82 B	
3. Umupereza	16/11/88 B	
4. Umunyab	15/11/98 B	
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		
10.		
11.		
12.		

Ubwoko (Mute, Tutsi, Twa, Naturalisé)
Ethnie: Gushamara

Aho yavukiye
Lieu de Naissance: ...

Italiiki yavutseho
Date de Naissance: 1954

Umwuga
Profession: ...

Aho atuye
Lieu de domicile: ...

Amazina y'owo bashakanye
Noms du Conjoint: MURAHISA

N° C.I. 5101

Umukono cyangwa igikumwe cya nyirayo
Signature ou l'empreinte du titulaire

▲ Etnikai hovatarozást rögzítő személyi igazolvány. Forrás: preventgenocide.org

get azonban már nem lehetett lecsendesíteni: a monarchia megszűnt létezni, a tusziki kasztja elvesztette vezető szerepét. A hatalmat a hutu parasztság vette át.

Ruanda 1962-ben nyerte el függetlenségét, és a hutuk alakították meg az első kormányt élén egy fiatal hutuval, Grégoire Kayibandával. Az 1959-61-es események mint „hutu forradalom” vonultak be Ruanda történetébe, habár a váltás meglehetősen békésen zajlott le. (Tarrósy, 2011)

A belgák eleinte segítették a hutu hatalomátvételt, remélve, hogy kezükben maradhat az ország. A hutuk inkább elüldözték a tuszi vezetőket, semmint megölték volna őket. Sok tuszi azonban az ellenséges közhangulat miatt kénytelen volt menekülőre fogni: sokan a ritkábban lakott Bugesera régióban telepedtek le (belső menekülteké válna – internally displaced person: IDP), de mintegy 10.000 tuszi elhagyta Ruandát. 1961 után ezek a menekültek sporadikusan támadásokat hajtottak végre Ruanda ellen, amit a hutu vezetők gyakran a Ruandában élő tuszikon bosszultak meg. Ezeket a betöréseket a hutu szolidaritás és öntudat erősítésére is felhasználták.

Ekkoriban vált általánossá, hogy a kormányzat hutu hadserege nem csak a volt tuszi vezetőket, vagy a külföldről támadó tuszi menekülteket esetleg segítő tuszikat támadták meg, hanem általánosságban is intéztek támadásokat a tuszi lakosok ellen. E támadások egyik vezérelve az anyagi haszonszerzés volt. Aki a támadást végrehajtotta, az a helyi hutu vezető hallgatóságos beleegyezésével eltulajdoníthatta a tuszi földjét, állatait, stb. A korábban előnyt jelentő tuszi megjelölés a személyi igazolványokban 1961 után folyamatos diszkrimináció forrásává vált. A forradalom utáni években jelentősen csökkent a tusziki aránya a ruandai társadalomban, mivel nagyon sokukat megölték (becslések szerint mintegy 20.000 halálos áldozata volt az állandósuló atrocitásoknak) vagy önként elmenekültek az országból (200.000 tuszi menekült el Ruandából ebben az időszakban) (Kuperman, 2004: 63), illetve aki

csak tudta, igyekezett elintézni átminősítését tusziból hutuvá. (Des Forges, 1999: 37) Az 1960-as években jelent meg és vált egyre elterjedtebbé az *inyenzi* (csótány) kifejezés. Ezzel a megnevezéssel illették a külföldre menekült ruandai származású tuszikat, akik rendszeres betöréseket hajtottak végre Ruanda területére. Később már az egész ruandai tuszi népeiséget inyenzinek nevezték. (Chrétien, 2003: 198) Ryszard Kapuscinski lengyel újságíró így ír a menekültek és ruandaiak viszonyáról: „Éveken át tartanak a határmenti harcok, pogromok, vérfürdők. A tuszi partizánok (a hutuk csak csótányoknak nevezik őket) fölgyújtják a falvakat, irtják a lakosokat, akik viszont, saját hadseregük támogatásával, a tuszikat mészárolják.”

A ruandai első köztársaság vezetője, Kayibanda és a Parmehutu (kormánypárt) eleinte megerősödve került ki a menekültekkel folytatott harcokból, de 1963-tól a párton belüli fokozódó feszültség (a fővárosban és vidéken kemény csatározás folyt a hatalmat jelentő pozíciókért és támogatókért) (Reyntjens, 1985: 473) országszerte éreztetni kezdte hatását. Ehhez társult a kölcsönös rettegésből fakadó mentális bénultság, amely megakadályozta, hogy a hutuk és tuszik békében éljenek egymás mellett. A hutuk érezték, hogy nem számoltak le tuszi uraikkal végérvényesen, nem irtották ki őket teljesen. Ez a félelem megalapozott volt: a hutuk uralta Ruandát a „tegnap” elűzött tuszik menekülttáborai vették körül, valamint az országban élő népességnek mintegy 15 százaléka is tuszi volt. A hutuk tehát rettegtek a tusziktól. De ugyanennyire félték a tuszik is attól, hogy a határmenti tuszi menekültek betörései miatt a kormány rajtuk áll bosszút. Ez a félelem szintén megalapozott volt. A bosszútól való rettegés miatt a hutu forradalom utáni éveket a két etnikai csoport közötti atrocitások sorozata jellemezte. (Prunier, 1995: 60)

1972-ben Burundiban a tuszi vezetés a többségi hutu lakosság ellen népiirtást hajtott végre. Ennek hatására Ruandában a tuszik elleni pogromok újabb hulláma kezdődött. A pogromok okozta káoszt kihasználva 1973. július 5-én Juvénal Habyarimana tábornok, védelmi miniszter sikeres puccsot hajtott végre.

Ez a dátum tekinthető a második köztársasági időszak kezdetének. Habyarimana gyorsan helyreállította a rendet országszerte, majd a következő két évben megszüntette a Kayibanda-rezsim kulcspozíciókban dolgozó híveitől (börtönbe juttatta vagy meggyilkoltatta őket). (Munyarugerero, 2003: 147) A második köztársaság igyekezett a nemzeti egységet hangsúlyozni az etnikai széttagoltság helyett, a gazdasági fejlődést helyezte a középpontba. A rezsim eleinte jelentős gazdasági sikereket ért el, azonban ennek jótékony hatása nem jutott el a vidéki parasztság nagy részéhez. (Bezy, 1990: 28) A főváros sokkal dinamikusabban fejlődött, és kialakult a kormányt kiszolgáló elit (umukire), amely szinte kizárólagosan magának tartotta meg a hasznot. (De Lame, 1996: 182) Az 1975-ben alapított MRND (Nemzeti Forradalmi Mozgalom a Fejlődésért) teljes egészében összefonódott az állam szerveivel (Guichauoa, 1995: 145), egypártrendszer alakult ki. Egyre nagyobb hatalom összpontosult Habyarimana elnök kezében. Bár az etnikai hovatartozás kérdését a második köztársaság kerülte, az adminisztráció mintegy 85-90%-a a hutuk kezében volt (Chrétien, 2003: 271), mégpedig az északról származó hutukat részesítették előnyben Habyarimana északi származása miatt. (U.o.: 269)

Juvénal Habyarimana, 1980.

< Forrás: <http://www.britannica.com>

Ezzel párhuzamosan a ruandai határ közelében található ugandai menekülttáborokban új politikai mozgalom kezdett formálódni. (1959 óta már több mint 600.000 ember menekült el Ruandából) (Reyntjens, 1994: 25) A Ruandai Hazafias Front (RPF – ezt a nevet 1988-ban vették fel) erői Yoweri Museveni (későbbi ugandai elnök) 1986-os hatalomátvételét is segítették. (Prunier, 1999: 192) Az RPF célja az volt, hogy segítse a menekültek hazatérését Ruandába. 1986-ban a ruandai hatóságok azonban kijelentették, hogy Ruanda túl sűrűn lakottá vált, és a menekültek hazatérése lehetetlen. Ez a kijelentés tovább tüzelte a Ruandából elmenekülteket.

Mintegy tíz évvel a hatalomátvétel után a Habyarimana-rezsim destabilizálódni kezdett: szétzilálták a hatalmi pozíciókért folytatott egyre keményebb harcok. Az 1980-as évek végére a Habyarimana-rezsim lassan gazdaságilag is kifulladt. Ennek oka egyrészt, hogy a gazdasági hasznot az elit nem forgatta vissza a ruandai társadalomba, másrészt a világpiacon csökkenni kezdett Ruanda egyik legfőbb exportcikkének, a kávénak az árfolyama. (Viret, 2010)

Időközben nyugati nyomásra Habyarimana bizonyos látszatreformokat hajtott végre, amelyek a többpártrendszer irányába való elmozdulást sejtették. Ruandában a „demokratikus átalakulás” eredményeképpen ellenzéki és kormányközeli pártok sora alakult. (Prunier, 1995)

A demokratikus átmenet nehézkes folyamatát tovább bonyolította, hogy az RPF 1990. október elsején offenzívát indított mintegy hétezer harccsal, akikhez Ruandában további háromezer civil csatlakozott. (Kuperman, 2004: 70) Az RPF erőit egy hét múlva a ruandai kormány hadseregének katonái, a Ruandai Haderő (FAR) francia² segítséggel feltartóztatta.

Előkészületek a népirtásra

1990 után állandósultak a harcok az RPF és a kormányerők között Ruandában: a ruandai hadsereg létszáma az 1990-es 5.200 főről 1993-ra 40.000 főre emelkedett. A belső menekültek száma is folyamatosan növekedett (1993 áprilisában egymillió belső menekült állomásozott Kigali környékén). (Guichauoa, 1995: 511) A kormányhoz közel álló és az ellenzéki politikai pártok mindegyike igyekezett megalakítani a maga fiatal, militáns szárnyát (Impuzamugambi, Interahamwe, Inkuba, Abakombozi), akik újabb támogatókat gyűjthettek vagy szükség esetén erődemonstrációra is alkalmasak voltak. Ezek a szervezetek sokszor önálló életre keltek (többé-kevésbé az „anyapárt” támogatásával): mindennaposá váltak a kényszerbesorozások és az erőszakos cselekmények. Az évek óta tartó gazdasági és politikai válság kiélezte a társadalmi feszültségeket.

A menekült tuszikat képviselő RPF-et az egész tuszi etnikai csoporttal azonosították a kormányerők, és a médián keresztül olyan bosszúszomjas képet festettek az RPF-ről, mint akik az egész afrikai Nagy Tavak régiót tuszi uralom alá akarják hajtani. (Chrétien, 1995: 162-174) A tusziellenes propaganda médiuma volt többek között a Kangura című újság, amely 1990-ben megjelentette a Hutu Tízparancsolatot, amely egyértelmű felhívás volt a tuszik kirekesztésére a társadalomból.³

SPECIAL

BATUTSI BWOKO BW'IMANA

△ A Kangura 1993 decemberi számának címlapja

A cím jelentése: Tuzsi: Isten népe, a macséta jobb oldalán olvasható szövegrészlet:
Milyen fegyvereket használunk, hogy jó időre legyőzzük a csótányokat (inyenzi)?
Forrás: Kangura, 1993. december

Míg az írott sajtó főleg a városi elitet célozta meg, az 1993. július 8-án induló, később hírhedtté vált Radio Télévision Libre Mille Collines (RTL) a rasszista propagandát ügyesen ötvözta a legújabb zenei irányzatokkal. A rádió sztárjai nemcsak a tuszikat ostromozták, hanem az RPF-fel tárgyalóasztalhoz ülő hutukat is. Gyakran leadták a Nanga Abahutu című számot is, amelynek jelentése (Utálom ezeket a hutukat) célzás a népüket „eláruló” hutukra, akik hajlandóak tárgyalni az RPF-fel. (Chrétien, 1995: 341)

Egyes szélsőségesek még ennél is tovább mentek: azt állították, hogy a tuszik a hutuk létét veszélyeztetik, mivel uralmukat a többség fölött nem tudják másként biztosítani, csak ha nagy számban pusztítanak el hutukat. 1990-ben a Kangura c. újság már azzal vádolta a tuszikat, hogy olyan háború előkészítésén munkálkodnak, amely nem hagyja túlélőket.⁴ A Kangura arról is hírt adott, hogy az elfogott RPF-katonák azt mondták, „azért jöttek, hogy megtisztítsák az országot a hutu piszoktól”.

(Solidarité Internationale pour les Réfugiés Rwandais, 1995: 11, 124-137)

Az RPF gerillaakcióival nem tudott egyértelmű katonai sikereket aratni, így tárgyalóasztalhoz kényszerült. Időközben a nyugati kormányok az RPF-fel való béketárgyalásokhoz, valamint a demokratizálási folyamat sikeréhez kötötték a segélyezést. Ezért a ruandai kormány is tárgyalni volt kénytelen.

A feszült légkör mellett a béketárgyalások nem haladtak megfelelően. A kormányerők, RPF-erők és a demokratikus ellenzék közötti békét ígérő arushai (Tanzánia nagyvárosa, a Kelet-afrikai Közösség központja) megállapodás hosszas tárgyalások után Habyarimana csökönyös ellenállásától függött. 1993 nyarán azonban már legfontosabb támogatója, Franciaország is kezdte elveszteni türelmét és felszólította az elnököt, hogy a megállapodást alá kell írnia, különben megvonják tőle az anyagi támogatást. 1993. július végén Franciaország a Világbankkal karöltve közölte Habyarimánával, hogy ha augusztus 9-ig nem sikerül megegyezniük, akkor felfüggesztik a kormány anyagi támogatását. Mivel más anyagi segítség nem állt Habyarimana rendelkezésére, 1993. augusztus 4-én megszületett az arushai egyezmény, amely számos részterületet ölelt fel: megalapozta a jogállamiságot, az átmeneti intézményeket, amelyek a következő választásokig vezetik az országot, rendezte a menekültek repatriálást, a belső menekültek újratelepítését, és a két hadsereg (az RPF, azaz a Ruandai Hazafias Front és a FAR, azaz a Ruandai Haderő) leszerelését, összeolvasztását nemzeti haderővé. A végrehajtásra világos időkorlátokat sza-

„Egyes szélsőségesek még ennél is tovább mentek: azt állították, hogy a tuszik a hutuk létét veszélyeztetik, mivel uralmukat a többség fölött nem tudják másként biztosítani, csak ha nagy számban pusztítanak el hutukat. 1990-ben a Kangura c. újság már azzal vádolta a tuszikat, hogy olyan háború előkészítésén munkálkodnak, amely nem hagyja túlélőket.”

bott meg az egyezmény. Az átmeneti kormányban helyet kaptak a kormányerők, az RPF erői és a demokratikus ellenzéki pártok is. Elvileg Habyarimana maradt az elnök, de döntéshozói hatalma nagy részét delegálnia kellett volna egy ún. Minisztertanácsnak.

A megfigyelők és a ruandaiak kezdettől fogva tisztában voltak az egyezmény törékenységével. Nyilvánvalónak tűnt, hogy Habyarimana nem nagyon akarja kiadni kezéből a hatalmat, és minél tovább húzódik az egyezmény végrehajtása, annál valószínűbb, hogy az egész általa felépített struktúra összedől és újra kitör a háború. Maguk az aláíró felek is meglehetősen szkeptikusan álltak az egyezmény betartásához. Az RPF például folytatta a toborzást. A Habyarimanához közel álló Félicien Kabuga hatalmas mennyiségű machetét importált (1993 januárjától 1994 márciusáig összesen 581.000 kilogrammot). Ha feltételezzük, hogy minden macséta körülbelül egy kilót nyom, akkor a rendelt mennyiség alkalmas volt arra, hogy minden harmadik hutu felnőtt férfit felfegyverezzenek Ruandában. (A ruandai genocídium utólag hírhedtté vált arról, hogy a gyilkosságok nagy részét bozótívágó késsel, azaz macsétával (machetével) hajtották végre.)

A törékeny arushai egyezményt még nyugodt regionális körülmények között is nehéz lett volna betartani, de a burundi elnök meggyilkolása után gyakorlatilag lehetetlenné vált. Miután Burundiban hosszú évtizedekig a tuszi kisebbség uralkodott a hutu többség fölött, Melchior Ndadaye mérsékelt hutu elnök hivatalba lépése hatalmas lehetőségnek tűnt nem csak Burundi, hanem Ruanda hutu lakóinak szemében is. A józan Ndadaye a két etnikai csoport békés egymás mellett élésének jelképeként az ellenzéki pártból nevezett ki tuszi miniszterelnököt maga mellé. Amikor négy hónappal később tuszi szélsőségesek meggyilkolták, erőszakhullám vette kezdetét Burundiban. Eleinte hutuk álltak bosszút az útjukba kerülő tuszikon, később a tuszi hadsereg bosszúhadjárata kezdődött el.

Ndadaye meggyilkolása és a rákövetkező fegyveres megtorlások azonnal és drámai mértékben rontották a kilátásokat a ruandai békés megoldásra. A mérsékelték, akik hittek a békés burundi átmenetben, és a hutuk és tuszik békés egymás mellett élésében, egyre nehezebben tudtak optimistán tekinteni arra, hogy az RPF-et sikerülne nyugodtan integrálni a ruandai kormányba. A hutuk úgy érezték, hogy a tuszik valóban nem riadnak vissza az erőszak alkalmazásától, ha szükséges ahhoz, hogy elérjék céljukat, azaz az egész Nagy Tavak régió urai legyenek. Ahogy egy politikai vezető fogalmazott a genocídium ideje alatt: „Kinek nem nyitotta fel a szemét az, ami Burundiban történt? [...] megválasztották Ndadaye elnököt, aki tényleg azt akarta, hogy a hutuk és tuszik békében együtt éljenek, de mindenki tudja mit tettek vele.” (Chrétien et al., 1995: 294)

1994 április elejére az erőszakra való felhívás általánossá vált, sokan egy közelgő katasztrófát emlegettek, és közben tovább csúszott az arushai egyezmény életbe lépése. Mindkét oldal fegyverkezett és a folyamatosan képezte ki az újonnan besorozottakat. A lakosság attól félt, hogy az UNAMIR (United Nations Assistance Mission in Rwanda, akik az arushai egyezmény betartását felügyelő ENSZ-békefenntartókat jelentették) és más külföldi szereplők (civil szervezetek, megfigyelők,

nagykövetségek) a bizonytalanság hatására kivonulnak Ruandából és sorsára hagyják, lemondva az arushai egyezmény implementációjáról.

1994. április 6-án Habyarimana elnök egy Dar es Salaam-i csúcstalálkozóról tartott hazafelé Kigaliba, amikor a ruandai fővárosban leszálláshoz készülődő gépét ismeretlen támadók lelőtték. A repülőgép-szerencsétlenségben életét veszítette a gép minden utasa, többek között Burundi akkor elnöke, Cyprien Ntaryamira is.

Máig kérdéses, hogy Habyarimana elnök halála kinek állt leginkább érdekében. A legvalószínűbb, hogy saját radikálisabb követői végeztek vele, mert az arushai egyezmény életbe lépésével hatalmuk jelentősen csökkent volna és az elnök a külföldi nyomás hatására a halála előtti időszakban elgondolkodott azon, hogy a továbbiakban is érdemes-e szabotálnia az egyezmény végrehajtását.

Az a tény, hogy az elnöki gárda a gép lelövése után néhány órával már szervezeten elkezdte a főváros „megtisztítását” a tusziktól (úttorlaszokat állítottak fel és ezeknél az ellenőrző pontoknál már ki is végezték a tuszikat) szintén arra utal, hogy Habyarimana meggyilkolását saját szélsőségesei tervezték meg.

A népirtás

Habyarimana halála után az ideiglenes kormány elnöke névleg Théodore Sindikubwabo lett, gyakorlatilag azonban Théoneste Bagosora ezredes ragadta magához a hatalmat az országban 1994 áprilisától júliusáig. Az 1941-es születésű Bagosora egész karrierje a hadsereghez kötődött. Fokozatosan egyre magasabb rangra emelkedését a többpártrendszer bevezetése és a hadsereg átalakítása megszakította. Bagosora a FAR főparancsnoka akart lenni, de „be kellett érnie” azzal, hogy kabinetfőnök lett a védelmi minisztériumban. Habyarimana egyik legfontosabb emberének számított, sőt az elnök tartott is tőle önálló elképzelései és vezető természete miatt. Habyarimana halála után kihasználta a keletkezett hatalmi űrt és átvette az irányítást. (Viret, 2010)

A népirtás idején Bagosora közvetlen rádiókapcsolatban állt a katonaság prominens alakjaival és a fontosabb politikai vezetőkkel Ruanda-szerte. Ő döntött többek között a Nemzeti Bank átutalásairól és fegyvervásárlásokról, valamint az ő kezében futottak össze a népirtás szervezésének szálai. (U.o.)

Bagosora nem értett egyet az arushai egyezménnyel, olyannyira, hogy mikor 1993-ban felállt a tárgyalóasztaltól, kijelentette, hogy visszatér Ruandába „előkészíteni az apokalipszist”. Az 1994 áprilisát megelőző hónapokban többször is nyilvánosan kijelentette, hogy a ruandai háborúra az lenne a megoldás, ha a ruandai tuszikat kiirtanák. (TPIR, ICTR-96-7-1, 1999: 20-22)

Miután április elején Bagosora és klikkje magához ragadta a hatalmat, fokozatosan kibontakozott a népirtás. Bagosora kettős játékot játszott. Felszólította a lakosságot, hogy álljanak ellen mindenféle etnikai töltetű uszításnak és erőszaknak, és bejelentette, hogy az arushai egyezmény előírásait minél előbb át kell ültetni a gyakorlatba (holott előtte hónapokig a szabotálásukon dolgozott). Arra kérte a fegyveres alakulatokat, hogy tegyenek meg mindent a rend helyreállítása érdekében. A valóságban mindennek éppen az ellenkezője zajlott: április 6-án és 7-én a főváros-

ban az ellenzéki politikusokkal és általában a liberálisokkal végeztek a halálosztagok. Agathe Uwilingiyimana mérsékelt politikusként ismert miniszterelnök-asszonyt az életét védő belga békefenntartókkal együtt meggyilkolták. (T. Horváth, 2008) Ugyanerre a sorsra jutott az Alkotmánybíróság elnöke, Joseph Karavuganda. Faustin Twagiramungu, akinek az arushai egyezmény alapján Uwilingiyimana helyére kellett volna lépnie, szerencsésen elmenekült az országból, az UNAMIR-erők evakuálták.

A tuszi lakosok ellen irányuló genocídium április 7-én kezdődött Kigaliban, majd a hutu szélsőségesekkel szimpatizáló főbb prefektúrákban (Gisenyi, Ruhengeri) folytatódott. Április 9-én az erőszak átterjedt Byumba, Cyangugu, Gikongoro, Kibungo és Kibuye prefektúrákra, Gitarama és Butare csak április 14-15. után került sorra. (Strauss, 2006: 256)

A gyilkosságokra összességében az volt a jellemző, hogy bizonyos célpontok prioritást élveztek. Miután a kiemelt áldozatokkal végeztek, sorra kerültek az „átlagemberek”. A gyilkosok eleinte kis csapatokban léptek akcióba, és áldozataikat otthonukban, az utcán, a sebtében emelt úttorlaszoknál ölték meg. Később azonban igyekeztek gyorsabban, több emberrel végezni. Április 11-én a hatóságok elrendelték, hogy a tuszi állampolgárok különböző közösségi helyeken gyülekezzenek: stadionokban, iskolákban, templomokban, kórházakban, majd megölték az összetartott embereket. A „leghalálosabb” időszak az április 11-től május 1-ig tartó két hét volt. (Viret, 2010)

A népirtás elkövetőit a szemtanúk legtöbbször úgy írták le, mint egyszerű munkásbereket. Azaz a gyilkosságokra az elkövetők úgy tekintettek, mint a hivatalnok az aznap elvégzendő munkára, vagy a farmer a földművelésre. Minden este dolguk végeztével a gyilkosok összegyűltek, és megünnepelték az aznap elvégzett feladatot. Másnap pedig visszatértek, hogy folytassák a „munkát”. (Des Forges, 1999: 162)

A „munka” természetesen nem haladhatott volna olyan elképesztő ütemben, ahogy haladt, ha nem szervezett mederben zajlott volna. A népirtásban aktívan részt vettek egyrészt a hadsereg és a rendőrség, másodsorban a politikai pártok és milíciák, harmadrészt pedig az állami közigazgatás emberei. Ez a három tényező, valamint a ruandaiak hagyományos engedelmessége a főhatalom iránt döntő szerepet játszott abban, hogy mintegy száz nap leforgása alatt több százezer embert sikerült kiirtani.

Ruanda népirtó szándékú vezetői hónapok óta alaposan készültek erre a fordulatra. A népirtást szolgálta a Bagosora által 1993-ban meghirdetett önvédelmi program, amelynek keretében fegyvereket osztottak szét a férfi lakosság körében, valamint a helyi rendőrség megtanította a lőfegyverek használatát, és bevonta a lakosságot a járőrözésbe is. A hegyekben általában korábban vezető beosztású, a népirtás idején már nyugdíjas katonatisztek segítettek az elkövetőket „hadrendbe állítani”. A szemtanúk beszámoltak róla, hogy az elkövetők gyakran egy bizonyos előzetes lista alapján dolgoztak. (Des Forges, 1999: 158-159) Roméo Dallaire 1994. január 11-én küldött táviratában (Report of the Independent Inquiry into the actions of the United Nations during the 1994 genocide in Rwanda, S/1999/1257: 10) beszámol egy magas rangú informátor értesüléseiről (később kiderült, hogy az informátor Twagiramungu volt). Ebben a táviratban az informátor már említést tesz arról, hogy főnökei arra

kérték, állítson össze egy listát Kigali minden tutszi lakosáról. Ezzel párhuzamosan az Interahamwe mintegy 1.700 embernek tartott háromhetes hadi kiképzést ruandai katonai táborokban. Az informátor véleménye szerint negyven ilyen kiképzett ember mintegy ezer tutszival tudna végezni húsz perc alatt. 1994. február 20-án egy magasrangú katonatiszt rokonának, Jean Birara bankárnak egy 1.500 névből álló „halállistát” mutatott meg. (Cros, 1994) Ilyen listák tehát léteztek, és létezésükről kormánykörökben már április előtt tudtak. Az elkövetők széles körével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy főleg vidéken a politikai pártok, és azok ifjúsági szárnyai saját őrzőegységeket szerveztek és maguk kezdték meg a gyilkolási hullámot, ha a helyi közigazgatás vonakodott megtenni az első lépést. Április 6-án ezek a milíciák még csak kétezer emberrel rendelkeztek, azonban a megszárlások alatt folyamatosan toboroztak, és számuk gyorsan húsz-harmincezerre nőtt. (Viret, 2010) Sok hutut kényszerítettek, hogy csatlakozzon, és sokan önszántukból vettek részt az öldöklésben. Nehéz megbecsülni, hogy pontosan hány elkövetővel számolhatunk. Egy RPF-szóvivő eleinte 2.000 felelősről beszélt, majd a bíróságok ezt 10.000 főre emelték, később a politikai vezetők 30.000-re. 1998 közepén már 135.000 ember volt börtönben országszerte, nagyrészt a genocídiummal összefüggő bűncselekmények miatt.

Az áldozatok számának meghatározását az nehezíti, hogy a népirtással párhuzamosan háború is folyt az RPF és a kormányerők között. Így az eleinte megjelenő becslések 800.000 halálos áldozatának nem mindegyike a népirtás miatt halt meg. Gérard Prunier becslése (Prunier, 1995: 265) szerint mintegy 130.000 tutszi volt még életben 1994 júliusában Ruandában, ez a számadat nem vette figyelembe az akkori Zairéba vagy Tanzániába menekülő 20.000 tutszit. Ha így összesen 150.000 túlélővel számolunk, és áprilisban még mintegy 657.000 tutszi élt Ruandában, akkor azt mondhatjuk, hogy a regisztrált tutszi lakosság 77 százaléka elpusztult. A népirtás bizonyítékaként mintegy 500.000 tutszi és 10.000 és 30.000 közötti hutu áldozatot szedett. (Des Forges, 1999: 17)

A népirtás következményei

A népirtás végeztével tömeges exodus indult meg Ruandából: 1994 július-augusztusában mintegy kétfélmillió ember hagyta el az országot. Ugyanakkor az ország határain belül is kezelhetetlen méreteket öltött a menekültáradat: 1994 őszén csaknem 1,8 millió belső menekült volt Ruandában. Ez azt jelenti, hogy a kb. hétmillióssal összlakosság több mint fele elmenekült lakhelyéről.

A hatalmas menekültáradatnak több oka is volt: egyrészt a genocídiumot megelőző években az ország lakossága évekig hallgatta azt a propagandát, mely szerint a tutszik végső célja a hutuk elpusztítása és a hatalom átvétele Ruandában. Úgy tűnt, ennek megteremtődtek a feltételei, amikor az RPF átvette az ellenőrzést az ország egész területe felett. Százvezrek menekültek az RPF elől. Sokan, akik maradtak volna, nem teheték meg. A népirtás elkövetői számos esetben szervezetter, fegyverrel ürítették ki a falvakat, városokat, és terelték át az embereket az országhatáron túlra.

Az RPF bosszúhadjáratától való félelem sem volt alaptalan. Az RPF szigorú toborzási színvonala jelentősen visszaesett a genocídiumot megelőző években, hónapok-

ban, mivel egyre több katonára volt szükségük a harcok intenzitásának fokozódása miatt. Az eredeti, ugandai „kemény mag” jelentősen felhígult, főleg ruandai tuszi elemekkel, akiknek családtagjai estek áldozatul a vérontásnak. Miután az RPF elfoglalta Ruandát, katonái – gyakran a felettesek parancsa ellenére is – bosszúhadjáratot folytattak a népirtás elkövetői, de gyakran válogatás nélkül a civil hutu lakosság ellen.

Hat hónappal a népirtás vége után az újonnan toborzott RPF-tagok még mindig nem kapták meg első zsoldjukat, így sokan pénzért felajánlották szolgálataikat a fizető civileknek. Az ügyfelek vagy tulajdonuk védelmére, vagy valakinek a meggyilkolására vették bérbe a katonákat. A közbiztonság drámaian rossz volt az országban. Számos „bandita” is tevékenykedett mind a fővárosban, mind vidéken: ha fegyverhez jutottak, nem riadtak vissza a fosztogatástól, emberöléstől sem.

Közben az 1959-61-es hutu forradalom miatt Burundiba és más környező országokba menekült tuszik egyre nagyobb számban szivárogtak vissza Ruandába. Míg júliusban még csak százezren voltak, augusztusban már kétszázezen, novemberben pedig már kb. négyszázezen. A visszatérők elfoglalták az üresen álló házakat, telkeket, de az is gyakori volt, hogy ha nem volt hova menniük, egyszerűen felbéreltek egy fegyverest, hogy tegye el láb alól azt az embert, akinek a házára szükségük volt. Ennél is egyszerűbb módszer volt feljelenteni az illetőt, hogy Interahamwe-tag volt, és aktívan részt vett a népirtásban. Miután Ruanda viszonylag kis alapterületű és a rendelkezésre álló erőforrások meglehetősen szűkösek, néhány hónap eltelte után a ruandai vezetés és a „házfoglalók” egyre kevésbé szerették volna, ha a hutu menekültek visszatérnek eredeti lakhelyükre. Ebből a szempontból az RPF vezetésének számos tagja hasznosnak is találta a bosszúszomjas RPF-katonák magánakcióit, hiszen egyrészt így elvették a hutuk kedvét a hazatelepüléstől, másrészt a megmaradt hutu többséggel megértették, hogy alá kell rendelődniük az új tuszi vezetésnek.

A nagy kérdés természetesen az volt a nemzetközi közösség számára, hogy az RPF vezetése részt vesz-e a bosszúhadjáratok szervezésében, csak szemet huny fölötte, vagy nem ért egyet katonái viselkedésével, de nincs uralma felettük. Az RPF színleg elítélte az atrocitásokat, és igyekezett katonai bíróságok felállításával gyorsan felelősségre vonni az elkövetőket: 1994 januárjáig mintegy hatszáz RPF katonára került börtönbe. Összességében azonban vagy nem tudta, vagy nem akarta (ez a valószínűbb) megakadályozni a tömeges erőszakot: a népirtás után elkövetett gyilkosságok áldozatainak számát nagyon nehéz utólag megítélni, de 1994 júliusa és 1995 áprilisa között valószínűleg meghaladta a 100.000 főt.⁵

Az áldozatok holttestét ebben a zavaros időszakban nem volt nehéz eltüntetni Ruandában: sokszor éppen a népirtás kapcsán keletkezett holttestekkel keverték össze az új áldozatokat.

Egy másik súlyos kérdés, amellyel az új vezetésnek szembe kellett néznie, a népirtás elkövetőinek felelősségre vonása. Ahogy Paul Kagame (az RPF vezetője, ma Ruanda elnöke) fogalmazott: „Nem lehet tartós megbékélés, amíg a ruandai népirtás felelőseit nem állítják bíróság elé.” (Prunier, 1995: 343)

Ez azonban a genocídium utáni Ruandában nagyon nehéz feladatnak bizonyult: a bírósági rendszer gyakorlatilag megszűnt létezni, a börtönök túlterheltek voltak,

^ Paul Kagame. Forrás: *The New York Time*

nem jutott megfelelő mennyiségű élelem a foglyoknak. A tanúk élete is veszélyben forogt: korábbi Interahamwe-tagok támadásaitól kellett tartaniuk (még Zairéből is be-betörték Ruanda területére, hogy elnémisanak egy-egy fontos szemtanút, akiről gyanították, hogy tanúskodhat ellenük).

A túlélők is megosztottak voltak: a tuszi visszatérők a túlélőket a népirtók kollaboránsainak nevezték. A mérsékelt hutu családok nem számítottak „igazi” áldozatnak a tuszik szemében: a tuszi özvegyek a túlélők egyesületeiben nem voltak hajlandók hutu özvegyek mellé ülni. (Prunier, 1995: 359)

Ilyen körülmények között kellett megtalálni az együttélés módját, felépíteni a megbékélés és a bizalom légkörét. Ez nemcsak az RPF által elkövetett tömeges emberi jogi jogsértések miatt volt nehéz, hanem azért is, mert a társadalom szinte minden eleme rettegett: nem volt világos, hogy a népirtásban milyen mértékű bűnrészesség von maga után bírósági eljárást.

Az elkövetők nagy száma miatt a hagyományos bírósági úton történő felelősségre vonáshoz nem álltak rendelkezésre a szükséges feltételek Ruandában. A népirtás után hivatalba lépő kormány az „egység és megbékélés” politikáját követve 2001-ben döntött a *gacaca* bíróságok felállításáról. A *gacaca* bíróságok eredetileg kisebb falusi nézeteltérések (lopások, földviták, házassági problémák) rendezésére szolgáltak: az adott település öregjei összegyűltek és az áldozatokkal együtt megvitattva a kérdéses ügyet, az egész falu előtt szolgáltatott igazságot. Az, hogy a népirtás felelőseit helyi szinten, egy kisebb közösségben az ott élők saját maguk között vonták felelősségre, éppen a megbékélést hivatott elősegíteni.⁶ Másrészt a népirtás után az elkövetők évekig sínylődtek börtönben, mert nem volt kapacitás az ügyük megtárgyalására. A *gacaca* bíróságok (országszerte több mint 12.000 bíróság) rövid idő alatt (gyakorlatilag 2005-ben kezdték meg és 2012-ben fejezték be a tárgyalásokat) mintegy 1,2 millió ügyet tárgyaltak, amelyek mintegy 65 százalékában születtek elmarasztaló ítélet. (HRW, 2011) A súlyosabb eseteket átadták az ENSZ Ruandá-

▲ Gacaca bíróság. Forrás: www.mindennapiafrika.info

val foglalkozó Nemzetközi Büntető Törvényszékének (ICTR), amely 2012 májusáig a 93 vádlottból 83 ügyét tárgyalta meg. Összesen 52 elsőfokú ítélet született 72 vádlott ügyében. (Assessments of the President and the Prosecutor of the International Criminal Tribunal for Rwanda on the implementation of the completion strategy of the Tribunal, 2012. május) A Törvényszék várhatóan 2014 végén fejezi be tevékenységét. (Security Council, SC/ 10846)

Bár a gacaca bíróságok megítélése ellentmondásos (a megfelelő jogi ismeretek, jogi képviselő hiánya erősen befolyásolta a bíróságok működését, vesztegetéssel befolyásolt és aránytalan ítéletek is születtek), sok ruandai úgy ítéli meg, hogy működésük hozzájárult a múlt sebeinek begyógyításához. (BBC World News, 2012)

A népirtás egyik legfontosabb hosszú távú következménye, hogy a hatalmat magához ragadta a tutszik vezette RPF, és 1994 óta nem engedi ki a kezéből. Paul Kagame korábbi RPF-vezető meglehetősen autoriter rezsimet épített ki, ahol az ellenzéki hangokat gyorsan elnémítják. Az első népirtás utáni választások 2003 augusztusában zajlottak, amelynek eredményeként Paul Kagamét hét évre kinevezték Ruanda elnökévé. A helyzet kísértetiesen emlékeztet az 1972-es Burundi népirtást megelőző évekre. Vajon meddig uralkodhat a tutszi kisebbség a hutu többség felett egy olyan országban, ahol hivatalosan már eltörölték ezek az etnikai kategóriákat (a köztudatban tovább élnek), és mégis a tutszik uralják mind a politikai, mind a gazdasági életet? A ruandai vezetés, miután leszámolt a határok túloldalán tartózkodó, súlyos fenyegetést jelentő menekültekkel (erről részletesebben szólok a következő, Kongóról szóló fejezetben), és levezényelte a népirtók felelősségre vonását is (habár kétes sikerrel), a gazdasági fellendülés korszakát hozta Ruanda számára. Azonban Ruanda dinamikus népességnövekedése⁷ a rendelkezésre álló szűkös erőforrások miatt, valamint az elnyomó rendszer újra felszínre hozhatja azokat a feszültségeket, amelyeket napjainkban elfed a gazdasági növekedés.

A nemzetközi közösség reakciója

ENSZ: A békefenntartás történetének egyik legsúlyosabb kudarca

1994. március 14-én jelent meg a Biztonsági Tanács „Hogyan javíthatjuk az ENSZ békefenntartói tevékenységét?” c. jelentése (S/26450), amelyben felhívta a figyelmet az ENSZ békefenntartó akcióinak elmúlt öt évben történt robbanásszerű növekedésére. A jelentés azonban azt is megállapította, hogy a békefenntartás iránti nemzetközi lelkesedés eltűnően van. Amikor a ruandai békefenntartással kapcsolatos igények felmerültek és a United Nations Assistance Mission in Rwanda (UNAMIR) felállításáról döntöttek a Biztonsági Tanácsban, az ENSZ összesen mintegy hetvenezer katonája állomásozott a világ különböző válságos pontjain a tizenhét ENSZ-misszió valamelyikében. (Power, 2001a) A Békefenntartásért Felelős Osztály (DPKO)⁸ kevés alkalmazottal dolgozott, és folyamatosan túlterhelt volt.

Ugyanakkor 1993-ban az ENSZ addigi békefenntartói történetének egyik legsúlyosabb veszteségével szembesült, amikor a szomáliai misszió egy kudarcba fulladt akciója során pakisztáni és amerikai kéksisasokosok életüket veszítették. A félresikerült szomáliai misszió súlyos hatást gyakorolt az ENSZ-tagállamok békefenntartás irányában mutatott elkötelezettségére.

Az arushai egyezmény aláírásának hatékony ellenőrzése érdekében 1993 után Ruandában is szükségessé vált az ENSZ-békefenntartók jelenléte. Az UNAMIR későbbi főparancsnoka, Roméo Dallaire a helyzet felmérése érdekében Ruandába utazott, majd 4.500 katonát kért (habár nem volt tisztában a történelmi előzményekkel, sem a rejtett társadalmi feszültségekkel) a sikeres UNAMIR misszióhoz. Azonban a Biztonsági Tanács tagjai közül senki nem támogatta teljes szívvel a missziót, kivéve Franciaországot, aki azonban a Habyarimana-rezsim támogatójaként nem tudta meggyőzni a többi BT-tagot, hogy erős és jól felszerelt békefenntartókat küldjön Ruandába. Még ez az erőteljes támogató is csak ezer főnyi békefenntartót küldött volna a kis afrikai országba. Az Amerikai Egyesült Államok egy százfős(!) jelképes alakulat Ruandába küldését vetette fel. Az UNAMIR végül 2.548 fővel indult Ruandában. Költségvetését 1994. április 4-én, két nappal a népirtás kezdete előtt hagyták jóvá. A késleltetett források és egyéb adminisztratív problémák miatt azonban az UNAMIR folyamatosan alapvető felszerelési és utánpótlási hiányokkal küzdött. (Report of the Independent Inquiry into the actions of the United Nations during the 1994 genocide in Rwanda, S/1999/1257). Az UNAMIR megalapítását lehetővé tévő 872. határozat, amelyet 1993 októberében fogadtak el, expliciten felkérte a főtitkárt, hogy igyekezzen megtakarításokat eszközölni az UNAMIR tevékenységének tervezésekor és rendszeresen számoljon be ilyen irányú erőfeszítéseinek eredményéről. (S/1999/1257: 39)

Ha ez nem lett volna elég, az UNAMIR mandátuma is rendkívül szűkösre sikeredett. Egyrészt a kis létszám, másrészt a szomáliai kudarc megismétlődésétől való félelem hatására a mandátum messze volt attól, ami elég lett volna az arushai egyezmény életbe léptetésének garantálásához. (Adelman–Suhrke, 1996: 35-36) A mandátum a következő elemeket tartalmazta:

- a fegyverszünet-egyezmény betartásának ellenőrzése, amely ún. kantonok és gyülekező zónák kialakítását, valamint új demilitarizált zóna kijelölését és más demilitarizációs eljárásokat írta elő,
- a biztonsági helyzet ellenőrzése az átmeneti kormány mandátumának végén, a választásokhoz vezető időszakban,
- segítség a taposóaknak eltávolításában, főként kiképző programokkal,
- a felek kérésére vagy saját kezdeményezésként nyomozás a harcoló felek fegyveres erőinek integrálásáról szóló egyezmény be nem tartásával kapcsolatban, figyelemmel követni ezeket az eseteket a felelős féllel együtt és ha szükséges, jelenteni a főtitkárnak,
- a ruandai menekültek repatriálásának és a belső menekültek újratelepítésének ellenőrzése, hogy rendezetten és biztonságosan zajlik-e a folyamat,
- a humanitárius segélyszervezetek koordinációjának segítése a katasztrófaelhárítókkal együtt,
- a csendőrség és rendőrség tevékenységével kapcsolatos incidensek nyomozása és ezekről jelentés küldése. (S/1999/1257: 8)

Az UNAMIR elvileg 1993. november elsején kezdte meg működését, de a kontingensek lassú és sporadikus Ruandába érkezése miatt csak öt hónappal később érte el a tervezett 2.548 fős létszámot. Az UNAMIR parancsnoka, Roméo Dallaire 1993 novembere és 1994 áprilisa között többször is figyelmeztette feletteseit, hogy Ruandában általánossá vált a lakosság felfegyverzése, kiképzése, politikusok meggyilkolása, erőszakos demonstrációk szervezése. Többször is kérte, hogy bővítsék az ENSZ-erők mandátumát, valamint bocsássanak több embert a rendelkezésére. Kéréseit különös eréllyel támasztotta alá a már említett 1994. január 11-i távirat.

Miután április 6-án lelőtték Habyarimana elnök gépét, és elkezdődött a népirtás, az egyik első célpontot a mérsékelt hutu politikusok jelentették. Az egyik első politikai gyilkosság (Agathe Uwilingiyimana) során a népirtó rezsim tíz belga békefenntartót is megölt, akik a célpontot védelmezték. Belgium úgy döntött, hogy kivonja békefenntartóit Ruandából. Nem akart dicstelenül távozni, így amerikai támogatással kampányba kezdett az UNAMIR teljes kivonásáért. Habár ezt az erőszak eszkárlálódása miatt nem sikerült elérni, április 21-én a Biztonsági Tanács megszavazta az UNAMIR létszámának 270 főre csökkentését. (S/1999/1257: 22)

A ruandai helyzet azonban súlyosbodott, így bizonyos afrikai vezetők (közülük a legfontosabb szerepet a Biztonsági Tanács nigériai elnöke játszotta) nyomására egy újabb, jobban felszerelt és nagyobb létszámú ruandai ENSZ-misszió alapításának szükségessége merült fel. Hosszas tárgyalások után 1994. május 17-én a Biztonsági Tanács elfogadta a 918. határozatot, amelyben az UNAMIR létszámát 5.500 főben maximálta, és fegyverembargót rendelt el Ruandában. Azonban a megerősített és UNAMIR II-nek átkeresztelt misszióba néhány kisebb afrikai kontingens kivételével a tagállamok húzódoztak katonákat küldeni. 1994. július 25-re még mindig csak 550 katonát sikerült verbuválni, az engedélyezett létszám egytizedét. (S/1999/1257: 25) (Július 18-ra az RPF már elfoglalta Ruandát és megállította a népirtást.)

Mi lehet az oka annak, hogy az ENSZ-nek nem sikerült kellőképpen mozgósítania tagállamait? Hogyan fordulhatott elő, hogy a genocídium „kellős közepén” az ENSZ-csapatok létszámát radikálisan csökkentették? Miért nem sikerült időben összegyűjteni az UNAMIR II katonáit? És összességében, hogyan állhatott tétlenül az Egyesült Nemzetek Szervezete a huszadik század egyik legsúlyosabb népirtása előtt?

Ezeket a kérdéseket igyekezett megválaszolni az a tényfeltáró bizottság, amelyet Kofi Annan 1999 márciusában állított fel azzal a céllal, hogy részletes vizsgálatot folytasson le az ENSZ-szervezet hiányosságairól, amelyek a kudarchoz vezettek. A bizottság jelentése 1999. december 15-én jelent meg és a következőkben határozta meg az ENSZ ruandai népirtás során elkövetett hibáit:

A jelentés megállapította, hogy az ENSZ az 1994 tavaszán lezajlott népirtás előtt és után súlyos hibákat követett el, amelyekért a főtitkárt, a titkárságot, a Biztonsági Tanácsot, az UNAMIR-t és az Egyesült Nemzetek Szervezete tagállamainak szélesebb körét egyaránt felelősség terheli. A népirtás megelőzéséhez vagy megállításához sokkal jelentősebb anyagi és katonai forrásokra lett volna szükség, valamint a tagországoknak felelősséget kellett volna vállalniuk és elkötelezniük magukat a népirtás elleni harc mellett.

Az UNAMIR azonban már kezdetben is jelentős hátrányokkal indult: mérete kisebb volt, mint amennyit a terep kívánt volna, lassan érte el teljes létszámát és a kontingensek működését nem sikerült összehangolni. Számos kontingens *hiányos felszereléssel érkezett*. A legtöbb egységet úgy jellemezte a jelentés, hogy csak 1-2 napi ivóvíz, élelem és 2-3 napra elegendő tartalék benzinnel rendelkeztek. A legégetőbb azonban a lőszer- és kézi fegyverhiány volt. Az UNAMIR mandátumát úgy határozták meg, hogy feltételezték: a békefolyamat sikeres lesz. Néhány héttel az UNAMIR felállítása előtt az Azonnali, Bírói Ítélet Nélküli Kivégzéssel Foglalkozó Emberi Jogi Bizottság rapportőre (Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions) rendkívül aggasztó jelentést írt a ruandai helyzetről: felhívta a figyelmet arra, hogy súlyos emberi jogi jogsértések zajlanak Ruandában, és hosszasan tárgyalta egy esetleges népirtás lehetőségét. Ez a jelentés azonban nem jutott el Dallaire-hez, sem más szakértőkhöz, akik az UNAMIR részleteiért felelősek voltak. Ez a részlet *az ENSZ szervezetén belül az egyes szervek közötti együttműködés hiányára utal*.

Az 1994. január 11-i táviratban Dallaire informátora felfedte egy fegyverraktár helyét, Dallaire pedig engedélyt kért, hogy rajtaütéssel megszerezze a fegyvere-

„A jelentés megállapította, hogy az ENSZ az 1994 tavaszán lezajlott népirtás előtt és után súlyos hibákat követett el, amelyekért a főtitkárt, a titkárságot, a Biztonsági Tanácsot, az UNAMIR-t és az Egyesült Nemzetek Szervezete tagállamainak szélesebb körét egyaránt felelősség terheli.”

ket. Felettesei azonban úgy vélték, hogy ez a rajtaütés túlmegy az UNAMIR mandátumában megfogalmazottakon, és nem adtak rá engedélyt. A másik két információra (kormányerők belga békefenntartók kivégzésével akarják távozásra bírni a belga kontingenst, valamint civileket vetnek alá fegyveres kiképzésnek és céljuk feltehetőleg tuszik tömeges kivégzése) semmiféle válaszlépés nem érkezett az ENSZ részéről. A tényfeltáró bizottság ezt *érthetetlennek* nevezte, és kiemelte, hogy *a főtitkárt és a Biztonsági Tanácsot nem tájékoztatták a távirat tartalmáról*. A Biztonsági Tanács a távirat tartalmának ismeretében felülvizsgálhatta volna az UNAMIR mandátumát, amely nyilvánvalóan nem volt alkalmas a kialakult helyzet kezelésére.

A Habyarimana elnök gépének lelövése utáni napokban a főhadiszállásnak küldött UNAMIR-üzenetekből az tűnik ki, hogy az UNAMIR vezetői nem igazán értették, mi zajlik körülöttük. Nem voltak tisztában azzal, hogy milyen jelentősebb politikai és katonai szereplők léptek akcióba és mi a céljuk pontosan. Teljes *fejetlenség uralkodott az UNAMIR-on belül*: az ENSZ-haderő maga sem tudta eldönteni, hogy mi lenne a feladata, illetve az egyes kontingensek közötti kommunikáció sem működött megfelelően. Nem volt világos, hogy kinek mi a feladata. Így fordulhatott elő, hogy az UNAMIR látszólag vállalta bizonyos politikusok védelmét, de a milíciák fenyegetésének hatására elálltak szándékuktól (az Agathe Uwilingiyimanát védő belga kéksisasokosok például a milíciák felszólítására önként letették a fegyvert). Ez arra utal, hogy kétségek merültek fel a katonákban az UNAMIR mandátuma kapcsán, valamint *nem volt megfelelő a haderő irányítása és ellenőrzése*. A helyzetet tovább súlyosbította Belgium csapatkivonása, valamint egyes országok saját állampolgáraik evakuálására tett erőfeszítései. Különösen fájó volt Dallaire számára azt látni, hogy az evakuálás során hirtelen elegendő (és jól felszerelt!) katona érkezett Kigaliba ahhoz, hogy érdemben meg lehessen akadályozni a vérontást. Ezek az alakulatok azonban saját állampolgáraik evakuálása után elhagyták Ruandát.

A bizottság kiemelte, hogy a *Biztonsági Tanácsot súlyos felelősség terheli április 21-i döntéséért*, amikor az UNAMIR létszámát radikálisan csökkentették. A bizottság a Biztonsági Tanács döntését „*nehezen igazolhatónak*” találta.

Miután néhány nappal később felmerült, hogy újabb haderőt küldenek Ruandába UNAMIR II néven, a Biztonsági Tanács ismét késlekedett a döntéssel (a főtitkár április 29-én kérte a korábbi döntés felülvizsgálatát, amelyről végül május 17-én született döntés), a tagok nem tudtak egységesen fellépni. A Biztonsági Tanács munkáját az is negatív irányba befolyásolta, hogy nem állandó tagjai között abban az évben éppen ott volt Ruanda, ráadásul a népirtó kormány által képviselve. Nyilvánvaló, hogy a Ruandát az ENSZ BT-ben képviselő politikusok beszámoltak Kigaliban tartózkodó kollégáiknak a Biztonsági Tanácsban tapasztalt kelleetlen, beavatkozás-ellenes hangulatról, és ezzel csak olajat öntöttek a népirtás tüzére. Ennek ellenére soha egyetlen tag sem kérte, hogy Ruanda tagságát függeszték fel.

Olyan helyzetben, amikor minden nap emberek tízezreinek élete múlhat az új ENSZ-csapatok érkezésén, a Biztonsági Tanács késlekedése súlyos hiba.

Az ENSZ, bizonyos tagországaival együtt, folyamatosan a békefolyamathoz való visszatérés fontosságát hangsúlyozta ahelyett, hogy közbelépett volna a népirtás meg-

akadályozása érdekében, vagy legalább hangot adott volna annak, hogy elítéli a ruandai kormányt a genocídium miatt. A helyzet ilyen súlyos félreértelmezése *intézményi gyengeségekre, valamint az elemző képesség hiányára utal az ENSZ szervezetén belül.*

A tagországok beavatkozásra irányuló politikai akaratának teljes hiánya azzal magyarázható, hogy Ruanda *stratégiai szempontból viszonylag jelentéktelen ország*, és a tagállamok *kettős mércét alkalmaztak*. Ahol saját érdekeiket is veszélyben érezték, ott könnyebben szántak eszközöket és forrást a katasztrófa elhárítására. Ruandában azonban nemcsak először (UNAMIR), hanem a népirtás hatására sem (UNAMIR II) voltak hajlandók katonát és pénzt áldozni (az RPF hamarabb meghódította Ruandát, mint hogy az UNAMIR II elindításához szükséges létszám összegyűlt volna). Ennek oka az információhiány is lehetett. Az Annan által megbízott szakértők számos tagország képviselőivel készítettek interjút és többen is panaszkodtak *a kapott információk gyenge minőségére*. Ezért felelősség terheli egyrészt a Békefenntartásért Felelős Osztály vezetőjét, Kofi Annant, másrészt azokat a tagállamokat, amelyek esetleg tisztában voltak a ruandai sajátosságokkal, információikat azonban nem osztották meg a Titkársággal.

Összességében tehát az UNAMIR az arushai egyezmény betartását ellenőrző békemisszióként jött létre, a népirtás azonban a döntéshozókat rá kellett volna bírja a mandátum megváltoztatására és a megváltozott feltételek mellé megfelelő erőforrásokat kellett volna rendelni.

Afrikai Egységszervezet: a szolidaritás határai (OAU, 2000: 142-143)

Az Afrikai Egységszervezet vezetői Habyarimana gépének lelővése után viszonylag gyorsan reagáltak: nyilatkozatban ítélték el Agathe Uwilingiyimana és védői, valamint számtalan ruandai civil meggyilkolását. Három nap múlva az afrikai vezetők már a Biztonsági Tanácshoz fordultak azzal a kéréssel, hogy szélesítsék ki az UNAMIR mandátumát. Arra az április közepén érkező hírre, miszerint a Biztonsági Tanács az UNAMIR erőteljes létszámcsökkentését, esetleg teljes felszámolását fontolgatja, az Afrikai Egységszervezet főtitkára levélben fejezte ki aggodalmát az ENSZ-főtitkár Boutros-Boutros Ghalinak. Az Egységszervezet munkatársai április, május és június folyamán lobbiztak a fokozott ruandai ENSZ-szerepvállalásért az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Belgium és más nyugati országok delegációinál is, azonban nem jártak sikerrel.

Májusban Nelson Mandela elnöki beiktatásakor Johannesburgban az Egységszervezet főtitkára találkozott a zimbabwei, zambiai, tanzániai, ghánai, nigériai, namíbiai és szenegáli államfőkkel, akik kérésére mindannyian hajlandók lettek volna kontingenseket küldeni az UNAMIR megerősítésére Ruandába. Etiópia és Mali szintén felajánlotta katonai segítségét. Ugyanezen ceremónia alkalmával az OUA (Afrikai Egységszervezet) főtitkára beszélt az afrikai felajánlásról az ENSZ-főtitkárával és Al Gore amerikai alelnökkel: logisztikai segítséget kért az afrikai kontingensek számára. A megbeszélések azonban semmilyen eredményre nem vezettek: az első afrikai csapatok az UNAMIR II. keretében csak három hónappal a népirtás vége után, októberben léptek Ruanda területére.

A népirtást azonban az Afrikai Egységszervezet sem nevezte nevében. 14 afrikai kormányfő június elején elítélte a genocídiumot, ez azonban nem jelentett akadályt az Afrikai Egységszervezet csúcstalálkozóján, ahol a népirtásért felelős Sindikubwabo vezette kormányt Ruanda hivatalos képviselőjeként fogadták.

Az Afrikai Egységszervezet marginális szerepe a ruandai konfliktusban nem csak a politikai akarat hiányára vezethető vissza. A tagországok forráshiánya miatt aktívabb közreműködésre lett volna szükség az ENSZ, valamint a régió kívüli gazdagabb országoktól. Az arushai egyezmény aláírásához vezető tárgyalásokon az Egységszervezet még aktív mediátorszerepet játszott, a szerződés főbb pontjainak ellenőrzésében és betartatásában azonban az ENSZ már nem támaszkodott a régió országaira. Pedig ha az ENSZ – a sokat hangoztatott retorikának megfelelően, mely szerint igyekszik jobban támaszkodni a regionális és szubregionális szervezetekre – valóban kijelölte volna az Afrikai Egységszervezet szerepét a konfliktuskezelésben és békefenntartásban (ezen feladatokban az OAU nagy valószínűséggel szívesen vállalt volna aktívabb részt), a jobb helyi ismereteire támaszkodva talán elkerülhető lett volna a népirtással járó végeredmény. (Eriksson, 1996. 5. fejezet)

Belgium: Hátraarc

A belgák relatíve fontos szerepet játszottak Ruandában a genocídium előtt, és jelentős belga kolónia élt és dolgozott Kigaliban. Az RPF 1990. októberi betörése után belga csapatok érkeztek Kigaliba (1.700 fő), hogy megvédjék a belga állampolgárokat. A külföldieket azonban semmilyen veszély nem fenyegette az RPF hadjárata miatt. Ugyanakkor a belga miniszterelnök és külügyminiszter Uganda, Kenya és Ruanda miniszterelnökével együtt regionális mediáció keretében próbált megoldást találni a ruandai kérdésre Kelet-Afrikában. A tárgyalások sikertelensége hozzájárult a belga csapatok gyors kivonásához (november elsejével távoztak), és ráébresztette a belga politikát, hogy a békefenntartás korántsem egyértelmű feladat. (Prunier, 1995: 106-107) A katonai szerepvállalás szempontjából érdemes megemlíteni, hogy 1991-ig hagyományosan Belgium látta el Ruandát katonai segélyekkel, 1991 után azonban többé nem szállított halálos fegyvereket az országba, szerepét Franciaország vette át. (Braeckman, 1994)

Miután Martens (az akkori belga miniszterelnök) visszatért kelet-afrikai diplomáciai útjáról 1990-ben, igyekezett meggyőzni az EU-t, hogy vállaljon békefenntartói szerepet Ruandában, ez a kísérlet azonban kudarcba fulladt. (Adelman, 2009: 4) Ezután Belgium nem vállalt jelentősebb katonai és diplomáciai szerepet az UNAMIR Ruandába küldéséig.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a belgák lemondtak Ruandáról: a következő években a belga diplomaták vezetésével az emberi jogokért küzdő diplomáciai csoport alakult Kigaliban (amelynek az amerikaiak tagjai voltak, a franciák azonban nem). Ez a csoport erőteljesen lobbizott Habyarimana elnöknel a koalíciós kormány elfogadásáért és az arushai egyezmény betartásáért.

Az UNAMIR 1993. októberi felállításánál Belgium küldte a legnagyobb nyugati kontingenst, sőt a helyzet élesedésével igyekezett nyomást gyakorolni az ENSZ-

re, hogy szélesítse az UNAMIR mandátumát. A helyszínen tartózkodó diplomaták közül a belgák voltak a legjobban informáltak. Tudtak arról, hogy Dallaire informátora szerint a hutu szélsőségesek néhány belga békefenntartó meggyilkolásával akarják kikényszeríteni a belga katonák távozását. Tisztában voltak vele, hogy milyen veszélyt vállalnak békefenntartóik. (Sénat de Belgique: „Rapport”. 1997. december 6.) A szélsőséges hutu szervezetek már hónapokkal korábban ellenségnek kiáltották ki a belgákat, akiket tuszibarátnak és az arushai egyezmény támogatóinak tartottak. Az RTLMC, a hutu szélsőségesek adója nyíltan a hutuk ellenségének nevezte a belga békefenntartókat, és április 6-án az RPF-fel együtt Habyarimana elnök gépének lelövésével is megvádolták Belgiumot.

Amikor kormánykatonák valóban megöltek tíz belga kéksisakost (akik Agathe Uwilingiyimana miniszterelnökasszonyt védelmezték) Habyarimana elnök gépének lelövése után, a belga kormány az előzetes információk ellenére pontosan úgy reagált, ahogy a hutu szélsőségesek várták: a katonái kivonásával.

Sok belga katona nem is akart távozni, és szégyellte magát kormánya döntése miatt. Luc Marchal ezredes, a belga kontingens vezetője később így írt: „Politikai vezetőinknek tudniuk kellett volna, hogy az UNAMIR elhagyásával emberek, asszonyok és gyerekek ezreit biztos halálra ítéljük.” (Des Forges, 1999: 620) Belgium kivonulása Ruandából nem volt diadalmenet, és a belga katonák már az UNAMIR mandátumának szűk értelmezését is katonai hitelességük megkérdőjelezéseként élték meg, a kivonás bejelentése után pedig úgy érezték, hogy joggal minősíthették őket gyávának és felelőtlennek. Nem csoda, hogy sokan undorodva hajították el kék sapkájukat, amikor visszatértek Belgiumba. (Adelman, 2009: 5)

Ha a kivonulás nem lett volna elég, belga diplomaták a háttérben azért kezdtek lobbizni a Biztonsági Tanácsban, hogy az egész ENSZ-haderő befejezze működését Ruandában (valószínűleg saját zavarukat leplezendő e nemtelen távozás miatt). (Des Forges vallomása, 1998) Erőfeszítéseiket április 21-én részleges siker koronázta, hiszen a Biztonsági Tanács az UNAMIR létszámának radikális csökkentéséről döntött.

A dicstelen távozás után Belgium nem vállalt további szerepet a népirtás megelőzésében. Belgium képviselőjében Guy Verhofstadt miniszterelnök 2000. április 6-án, a Kigaliban a genocídium hatodik évfordulóján rendezett megemlékezésen hivatalosan is bocsánatot kért „országá és nemzete nevében” és vállalta a felelősséget a belga békefenntartók kivonásáért.

Franciaország: a Fashoda-szindróma⁹ hatása

Franciaország jelenlétét gazdasági haszonszerzés, valamint hagyományosan afrikai történelmi szerepének megőrzése, fejlesztése motiválta Ruandában. A francia külügyi szolgálat azonban másképp értékelte a francia motivációt: Hubert Védrine 1998-ban a francia parlamenti vizsgálóbizottságnak úgy nyilatkozott, hogy Ruandában a francia külpolitikának két célja volt:

1. Ruandának hagyományosan jó kapcsolatai voltak Franciaországgal, erre apelálva a franciák segítettek megőrizni az országhatárokat és fenntartani a közrendet és közbiztonságot, míg a gazdasági és politikai fejlődést is elősegítették;

2. meggyőzni Habyarimanát, hogy a tuszikkal megosztva vezesse Ruandát és alakítson ki demokratikus intézményrendszert.

Bármilyen volt is Franciaország célja, a népirtás után temérdek kritikát kapott a Habyarimana-rezsim túlzott támogatásáért. Olyan vádak is elhangzottak, amelyek szerint Franciaország fegyverezte fel és képezte ki a népirtás elkövetőit, valamint az utolsó pillanatig szimpatizált a Habyarimana-rezsimmel. A következőkben megvizsgáljuk a fentiek valóság alapját.

Franciaország Habyarimana rendszerének adott aktív katonai segítő szerepe már 1990 októberében, az RPF-invázió idején hangsúlyos volt. Franciaország eleinte 150 katonát küldött az országba, majd Belgium távozása után a létszámot 350 főre emelte. A katonák hivatalosan közzétett megbízatása a Ruandában élő francia állampolgárok védelme volt, a valóságban azonban a kormánykatonákat segítették a reptér biztosításával, az úttorlaszok védelmével és logisztikai támogatással. (Adelman, 2009: 28) Franciaország már korábban is bonyolódott hasonló akciókba más frankofon afrikai országokért, így voltak a régióban állomásozó katonái, akiket átcsoportosíthattak. Ruanda esetében az is Habyarimana kezére játszott, hogy a franciák az RPF katonáit azonosították az anglofon befolyási övezettel, hiszen Ugandából érkeztek. „A Mitterrand-rezsim szemében az ugandai támogatás egy anglofon összeesküvés része volt, hogy átvegyék az uralmat frankofon Afrika bizonyos részei fölött (Prunier, 1995: 102-107), tehát a Habyarimana-rezsim védelme (és így a hutu felsőbbrendűséget hirdető ideológiáé, amelynek lényeges elemeihez a Mitterrand-rezsim már szorosan kapcsolódott) egy, a frankofóniát és Franciaország afrikai szerepvállalását védő, mező szélesebb védelmi stratégia részévé vált” (Clapham, 1998: 199)

Francia katonai tanácsadók széleskörű tevékenységet vállaltak a következő években is (többek között jelen voltak az országban az RPF 1992-ben indított támadásakor is): tanácsokat adtak az elnököknek, kiképezték a ruandai hadsereg újoncain, fontos katonai és civil objektumok védelmét látták el, részt vettek az úttorlaszok felügyeletében, és a foglyok kihallgatásában. (Adelman–Suhrke, 1996: 295-304)

Franciaország a Habyarimana-rezsim felfegyverzésében is aktívan részt vett. A katonai segítségnyújtás és a rezsim fegyverekkel történő ellátása morálisan talán az atrocitások kezdetéig magyarázható lenne azzal, hogy Franciaország nem volt tisztában partnere terveivel. Habyarimana gépének lelövése után azonban már nehéz lenne igazolni az együttműködést, amely folytatódott Franciaország és a népirtást kitervelő és megszervező rezsim között. Április 8-án és 9-én Franciaország 500 francia katonát küldött Kigaliba, hogy segítsék a francia állampolgárok evakuálását. A három repülőgép, amivel érkeztek, bizonyos ruandai állampolgároknak is segítettek elhagyni a helyszínt. Közülük sokan a Habyarimana-rezsim kegyeltjei voltak. Többek között a francia gépek egyikével távozott Kigaliból Habyarimana elnök felesége is. A francia gépek egyetlen tuszit vagy mérsékelt hutut sem evakuáltak. (Des Forges, 1999: 613) A francia haderő április 12-re az utolsó emberig eltűnt Ruandából. Ahogy a francia szakértő, Callamard fogalmaz: a „kiválasztottakkal” távozó repülőgépekkel kapcsolatban „asszonyok, férfiak és gyermekek képe ugrik be, akik

a francia nagykövetség kerítését próbálják megmászni, valamint ruandai alkalmazottaké, akiket magukra hagytak, hogy egyedül nézzenek szembe a genocídiummal. Közben pedig azokat, akik éveken keresztül ültették az etnikai gyűlölet magvait, és hozzájárultak egy halálos gépezet felépítéséhez, francia gépek repítették el a biztonság felé.” (Callamard, 2000: 176)

Mindezeket tetézte, hogy a három francia gép közül az egyik fegyverekkel volt tele, amelyet a franciák átadtak a ruandai kormányerőknek. Luc Marchal, a belga UNAMIR-erők parancsnoka később beszámolt róla, hogy szemtanúja volt, amikor a kigali reptérről a hadianyagot elszállították a FAR katonai táborához. (Luc Marchal ezredes interjúja, 1994. augusztus) Feltehetően azonban ezután Franciaország a híresztelésekkel és a kezdetben megjelent elemzések állításaival ellentétben a genocídium idején már nem adott el hadianyagot a népirtó rezsimnek. (Adelman, 2009: 10)

1994. április 12. után tehát a franciák távoztak Ruandából, és sorsára hagyták az országot. A következő két hónapban Franciaország nem mutatott hajlandóságot arra, hogy szerepet vállalna a ruandai helyzet megoldásában. Éppen ezért sokakat meglepetésként ért Mitterand bejelentése június közepén, hogy Franciaország humanitárius okokból csapatokat küldene Ruandába. A páfordulás oka, hogy a francia kormányra hatalmas belső nyomás nehezedett bizonyos társadalmi csoportok részéről, hogy vessen véget a vérontásnak. Hiszen a népirtásról részletes sajtóhírek érkeztek, és számos szakértő kritizálta az aktív francia szerepvállalást a Habyarimana-rezsim támogatásában. (OAU, 2000: 136) Franciaország azt is jelezni akarta, hogy még mindig lehet rá számítani Afrikában, főleg ha az angol befolyás gyengítéséről van szó. (Prunier, 1995: 278-281)

A későn érkezett francia segítséget (Opération Turquoise) sokan nem nézték jó szemmel. Néhány életben maradt tuszi pap például felhívást tett közzé, amelyben élesen kritizálta a francia hozzáállást: „Úgy véljük, hogy Franciaország ún. humanitárius akciója cinikus vállalkozás. Keserűen megjegyezzük, hogy Franciaország két hónapig egyáltalán nem reagált, amíg dühöngött a népirtás, bár jobban informált volt, mint bármely más ország. Soha nem emelte fel a hangját a politikai ellenzék meggyilkolása ellen. Soha nem gyakorolta a legkisebb nyomást sem Kigali önjelölt kormányára, bár megvoltak hozzá az eszközei.” (African Rights, 1995: 1142) A kételkedők között volt az RPF is, amelynek vezetői azt gyanították, hogy Franciaország régi szövetségesének akar hadászati segítséget nyújtani. Ezt a félelmet indokolta az a tény is, hogy humanitárius misszióhoz képest az Opération Turquoise katonáit „túl-ságosan” felfegyverzték. (OAU, 2000: 137)

Ami igazán dühítő volt a francia akcióban, amely ENSZ-felhatalmazással indult (a Biztonsági Tanács 1994. június 22-én fogadta el tíz támogató – köztük Ruanda népirtó kormánya képviselőinek támogatásával – és öt ellenző szavazattal), hogy a katonák néhány órával a döntés után már rendelkezésre is álltak (2.555 francia és 350 frankofon országból érkező katona). (OAU, 2000: 137) Ehhez képest az ENSZ Békefenntartásért Felelős Osztálya már egy hónapja dolgozott azon, hogy annyi katonát gyűjtsön a tagországoktól, hogy be lehessen indítani az UNAMIR II-t. Ez az eset is jól mutatja, hogy mennyire eltérő politikai akarat jellemezte az ENSZ-tagországokat

a ruandai katonai szerepvállalás tekintetében. Az ENSZ-jelentés vizsgálóbizottsága meg is állapította: „szerencsétlen dolog, hogy a Franciaország és más országok által az Opération Turquoise részére felajánlott haderőt nem bocsátották már korábban az UNAMIR II. részére.” (UN Security Council Report, 1999/1257: 49)

Franciaország a csapatok megérkezése után azonnal ún. Biztonsági Zónát hozott létre az ország délnyugati részén. A zónába költözött néhány szerencsés tuszi, aki túlélte az előző hónapokat, és rengeteg hutu, akik az RPF elől menekültek. Így a zóna valóban életeket mentett (becslések szerint mintegy 12-15.000 tusziét) (Millwood, 1996: 55), és megővta Burundit a további hutu menekültáradattól. A Habyarimana-kormány propagandájának eredményeképpen Ruanda hutu lakossága félt az RPF-hadseregtől, mint a tűztől. Élénken élt bennük az elképzelés, hogy a tuszik vezetete katonaság végső célja a hutuk elpusztítása, de legalábbis kegyetlen bosszút akarnak majd állni tuszi testvéreik haláláért.

A Biztonsági Zónában keresett menedéket számtalan „génocidaire” is, köztük kormányzati tisztviselők, a FAR katonaságának tagjai, valamint a halálosztagok elkövetői. A francia katonák nem tartották vissza ezeket a radikális elemeket (nem is volt meg a megfelelő felhatalmazásuk rá), és nem korlátozták mozgásszabadságukat sem. Ennek eredményeképpen az elkövetők tömegével hagyták el Ruandát és menekültek át viszonylag rendezetten és biztonságos körülmények között a biztonsági zónán keresztül Zairéba. A radikális csoportok túléléséhez tehát nagyban hozzájárult a francia intervenció.

Az Opération Turquoise megítélése tehát meglehetősen vegyes. Sokan – joggal – kritizálták a francia vezetést hutubarát elfogultságáért, amely lehetővé tette a gyilkosok tömeges Zairéba menekülését. Az RPF többször is kérte a népirtás elkövetőinek kiadását, vagy legalább letartóztatását, részletes bizonyítékokkal alátámasztva, Franciaország ezt azonban az intervenció semlegességére hivatkozva elutasította. Egyes beszámolók arra engednek utalni, hogy Franciaország még segített is meg-

^ Hutuk 1994 júniusában az Opération Turquoise francia csapatainak érkezését ünneplik.

Forrás: *The Guardian* (Scott Peterson, Getty Images alapján)

szervezni az elkövetők Zairéba szállítását¹⁰ és sokan a fegyvereiket is magukkal vihették. Ugyanakkor bár az Opération Turquoise későn érkezett, de így is több ezer szerencsés tuszi életét megmentette, és ez a pozitív eredmény vitathatatlan.

Franciaország viszonya napjainkig meglehetősen fagyos az RPF-ből alakult kormánnyal. Nicolas Sarkozy 2010-ben miniszterelnökként Kigaliba látogatott¹¹, és igyekezett felmelegíteni a ruandai-francia kapcsolatokat. Beismerte, hogy Franciaország „súlyos hibákat követett el a helyzet megítélésében” a genocídiummal kapcsolatban, hivatalos bocsánatkérés azonban nem történt. (The Christian Science Monitor, Max Delany, 2010. február 25.) Arra is ígéretet tett, hogy a Franciaország területén élő elkövetőket¹² felelősségre vonják. Ígéretét azonban csak mértékkel valósította meg azóta Franciaország. Látogatása után bő egy héttel letartóztatták Juvénal Habyarimana néhai elnök Franciaországban élő özvegyét, azonban rövid időn belül feltételesen szabadlábra helyezte, majd Ruandába kiadatását megtagadta a francia bíróság. (Former Rwandan President’s Wife Arrested and Released on Bail in France, www.newstimeafrica.com) A népirtás megtervezésében jelentős szerepet játszó özvegy a mai napig szabadon él Franciaországban. Ugyanakkor 2013-ban több, a népirtásban állítólag aktív szerepet játszó vádlottat is letartóztattak Franciaország területén, tárgyalásukra (a Ruandában a megfelelő eljáráshoz való jog esetleges csorbulására való hivatkozással) Franciaországban fog sor kerülni. (Rwanda genocide suspect arrested in France, jurist.org)

Amerikai Egyesült Államok: Szomália árnyéka

1993 októberében a Szomáliában tartózkodó amerikai békefenntartók jelentős veszteségeket szenvedtek, amikor Mohammed Farah Aidid hadurat üldözve támadást indítottak Mogadishuban. Az akcióban 18 amerikai ranger meghalt és több mint hetvenen megsebesültek. (Adelman, 2009: 15) Az amerikai tévénezőkben marandó nyomot hagyott, amint egy amerikai katonát félmeztelenül végighurcoltak Mogadishu utcáin, és a látottak hosszú időre elvették mind a politikai vezetés, mind az átlagemberek kedvét a békefenntartás támogatásától.

A szomáliai eset következménye az lett, hogy Clinton elnök bejelentette: kivonják Szomáliából az amerikai erőket. A kongresszusi nyomás hatására Clinton szigorú szabályokat állított fel, amelyek definiálták, hogy Amerika milyen ENSZ békefenntartó missziókban vehet részt a jövőben. Bár a 25. Elnöki Direktívát (PDD25) csak egy hónappal a ruandai válság kezdete után írták alá, már 1994 áprilisában is előírásai szerint alakították az amerikai külpolitikát. Az elnöki direktíva módosításai gyakorlatilag lehetetlenné tették a nemzetközi válaszokra adott gyors reagálást. (Power, 2001a) Ahogy később Albright (az Egyesült Államok ENSZ-nagykövete 1994-ben) fogalmazott, Amerika csak akkor lett volna hajlandó beavatkozni, ha bizonyos kritériumok teljesülnek, amelyek lényegét a következőkben foglalta össze: „ha az incidens valóban jelentős veszélyt jelent a nemzetközi békére, a missziónak világosan meghatározott céljai és végpontja van”. (Albright, 1994)

Ezek a feltételek Ruanda esetében nem teljesültek egyértelműen, így az Amerikai Egyesült Államok nem küldött csapatokat. Sőt, az amerikai állampolgárok ápri-

lis 9-i és 10-i sikeres evakuálása után az amerikai külügy gyakorlatilag nem foglalkozott többé Ruandával. A napirendi pontok között Ruandát megelőzte Haiti és Bosznia is.

Amerika azonban nem egyszerűen passzív volt Ruanda esetében, hanem kifejezetten negatív irányba befolyásolta például a ruandai ENSZ-békefenntartók sorsát. A szomáliai eset hatására széles körben elterjedt az a vélemény, hogy az ENSZ rosszabbul jár, ha erősítést küld és a misszió nem sikerül, mint ha tétlenül nézi végig az atrocitásokat. Mikor tehát Belgium bejelentette, hogy kivonja békefenntartóit az országból, és ehhez Amerika támogatását kérte, meg is kapta. Amerika aktívan kampányolt azért, hogy a belga békefenntartók helyett ne küldjenek másokat Ruandába, hanem az egész UNAMIR-t vonják ki. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy Szomáliában is a nehéz helyzetbe került pakisztáni békefenntartók segítségére siettek az amerikai katonák, akik közül sokan az életükkel fizettek. Amerika attól tartott, hogy ha bármely ország csapatokat küldene, és a misszió bajba kerülne, végül ismét Amerikának kellene mind anyagilag, mind katonailag kiköszörölni a csorbát. Mivel néhány afrikai ország és Madeleine Albright sem támogatta a teljes csapatkivonást, Amerika végül a csapatok létszámának drasztikus csökkentéséért lobbizott. A „sikeres” diplomáciai offenzívának köszönhetően április 21-én a Biztonsági Tanács megszavazta az UNAMIR létszámának 2.100-ról 270-re csökkentését.

A másik kérés, amelynek teljesítése a katonai beavatkozás esetleges költségeihez képest nem kívánt volna túl nagy anyagi áldozatot amerikai részről, a népi üzeneteket sugárzó RTLCM rádió adásainak zavarása volt. Ezt Dallaire többször is kérte az ENSZ-től, és az Amerikai Egyesült Államok fejlett technológiájával segíthetett volna. Az adás zavarására készültek is tervek a Pentagonban, azonban az általuk jelentősnek ítélt költségek miatt (óránként 8.500 dollárba került volna alkalmanként az adás zavarása), valamint a kétséges eredmények okán végül semmilyen erőfeszítés nem történt amerikai részről az adás megzavarására.

Az amerikai közvélemény megnyugtatósa és a morális következmények elkerülése érdekében a ruandai atrocitásokról szóló adásokban, interjúkban az amerikai külpolitika szakértői a genocídium kifejezés emlegetését gondosan kerülték. Erről heves vita kezdődött április végén kormánykörökben, de csak május 21-én adtak hivatalos engedélyt az államapparátusban dolgozóknak, hogy a „népi üzenetek” szókapcsolatot használják a ruandai események leírására.

Hogy magyarázható ez az obstruktív magatartás egy olyan ország részéről, amely az emberi jogok egyik éharcosának tartja magát és az egyik, ha nem a legfontosabb szereplője a nemzetközi kapcsolatoknak?

„Az amerikai közvélemény megnyugtatósa és a morális következmények elkerülése érdekében a ruandai atrocitásokról szóló adásokban, interjúkban az amerikai külpolitika szakértői a genocídium kifejezés emlegetését gondosan kerülték.”

A válasz abban rejlik, hogy a szomáliai kudarc hatására az amerikai külpolitika céljai jelentősen megváltoztak. Az Amerikai Egyesült Államok vezetése nem akart szerepet vállalni egy olyan konfliktusban, amelyben a szűken definiált amerikai érdekek nem forogtak kockán. Másrészt a Kongresszusnak is meg kellett felelni, mintegy a ruandai eset kapcsán mutatott passzivitással demonstrálni, hogy az amerikai külpolitika sokkal óvatosabbá vált a békefenntartó missziók tekintetében. Ugyanakkor a politikai vezetők a genocídiummal szembeni tehetetlenséggel együtt járó erkölcsi stigmát is el akarták kerülni, ezért rendszeresen jelentéktelenebbeknek tüntették fel a Ruandában zajló atrocitásokat, mint amilyenek azok valójában voltak.

Pedig talán már az is gátat vethetett volna a tuszik és mérsékelt hutuk tömeges kiirtásának, ha az Amerikai Egyesült Államok nyíltan felemeli szavát a vérontás ellen. Erre utal, hogy amikor ez végül, hónapokkal a genocídium kezdete után megtörtént, hihetetlen hatása volt: azonnal eljutott az adminisztratív hierarchia legalsóbb szintjeire is. A nyugati Kibuye tartomány messzi hegyei közt tartott falusi megbeszélésen a helyi kormánytisztviselők arra intették az embereket, hogy hagyják abba az öldöklést, mert az USA ezt szabta a kormánnyal folytatott tárgyalások feltételül. Arra is figyelmeztették a helyieket, hogy műholdak figyelik, mi történik és tájékoztatják a világot arról, mi zajlik Ruandában. Alison des Forges kiemelte, hogy ha ennek a félénk, elkésett figyelmeztetésnek is ilyen határozott és az egész országra kiterjedő hatása volt, akkor talán a nemzetközi közösség egyöntetű elítélő magatartása az atrocitások kezdetén már csírájában elfojtotta volna a népirtást. (Des Forges vallomása, 1998)

Alison des Forges emberi jogi szakértő az amerikai hozzáállást azzal is magyarázta, hogy az amerikai politikusok nem tudták elválasztani egymástól a genocídiumot, valamint a kormányerők és az RPF háborúját, hiszen a két esemény egymással párhuzamosan folyt. Azt is tévesen ítélték meg, hogy a népirtás befejezéséhez tűzszünetre lenne szükség. A kormányerők mindenáron végig akarták vinni tervüket, meg akarták tisztítani az országot a tusziktól egyszer és mindenkorra, így ennek csak az RPF előretörése vethetett gátat. Ha az RPF aláírta volna a tűzszüneti megállapodást, az elkövetők valószínűleg tovább folytatták volna a tuszi kisebbség felszámolását. (Prunier, 1995) A helyzet félreértése abból is adódhatott, hogy az amerikai diplomácia hagyományosan preferál országokkal és kormányokkal tárgyalni (Power, 2001a), így nem volt tisztában az RPF céljaival. Ruanda esetében is jobban bíztak a ruandai kormány tisztviselőiben, mint az RPF-erőkben, pedig a hivatalos szervek a háttérben népirtást szerveztek. A Kigaliban tartózkodó amerikai nagykövet, David Rawson, eklatáns példája volt a kormány jóindulatában bizakodó diplomatának. „Azt hiszem naiv, optimista politikusok voltunk [...] A reményteli jeleket kerestük, nem a baljóslatúakat. Valójában elfordultunk a baljós jelektől [...]” – emlékezett vissza Rawson. (Power, 2001a) Az amerikai nagykövet nem tudta elhinni, hogy a Habyarimana-kabinetben dolgozók népirtást forgatnak a fejükben.

Az amerikai diplomácia azt a hibát is elkövette, hogy Melchior Ndadaye meggyilkolása után Burundiban elég jelentős hutu-tuszi etnikai tisztogatást tolerált, és így a térséggel foglalkozó amerikai diplomaták úgy tájékoztatták a döntéshozókat

április elején, a népirtás kezdetén, hogy valószínűleg ez is csak egy újabb fellángolás lesz, amely viszonylag „elfogadható mennyiségű” etnikai eredetű gyilkosságot produkál majd. David Rawson kiemelte, hogy a ruandai kultúrában és történelemben semmi nem utalt egy ilyen méretű erőszakhullámra. (Power, 2001b: 348) George Moose, az Afrikai Ügyekért Felelős Főosztály aligazgatója is alátámasztotta, hogy nehéz lett volna megjósolni, ami bekövetkezett: „[...] túl korlátozott volt a képzelőerőnk.” (U.o.)

Ez a magyarázat elfogadható lenne, ha az amerikai hírszerzésnek nem álltak volna rendelkezésére részletes jelentések arról, hogy mi folyik napról napra Ruandában. Ha a genocídium súlyosságát nem sikerült megérteni, az semmiképpen sem információhiányból fakadt. Szakértők (Samantha Power, Alan Kuperman, Howard Adelman) egybehangzó állítása szerint legkésőbb két héttel az elnöki gép lelövése után Clinton elnök világosan tisztában volt azzal, hogy mi is az elkövetők szándéka és milyen nagyságrendekben zajlik a népirtás. Hogy csak két példát említsünk, április 26-án egy névtelen hírszerzési feljegyzés kijelentette, hogy Théoneste Bagosora ezredes és klikkje a teljes ellenzék és a tuszi kisebbség kiirtására készül. Május 9-én egy újabb jelentés megállapította, hogy a ruandai erőszak nem spontán, hanem a kormány által szervezett és az öldöklés előzetesen összeállított listák alapján folyik. (Power, 2001a)

Samantha Power, aki könyvet írt arról, hogy az amerikai államapparátus miért nem tud hatékony választ adni a genocídiumokra, a Külügyminisztérium hozzáállásában látja az egyik legfőbb problémát. A ruandai esetről szóló fejezetben, számos minisztériumi dolgozóval készített interjú és hosszas oknyomozás után megállapította, hogy a ruandai népirtással 1994 április-májusában nem foglalkozott egyetlen magas rangú tisztviselő sem a Külügyminisztériumban. Csak „középvezetők” voltak kellően informáltak ahhoz, hogy a népirtás megakadályozásáért lobbizzanak, ők azonban a számtalan más, fontosabbnak tűnő válság mellett nem tudták főnökeik figyelmét kellően Ruandára irányítani. A közvélemény szintén nem mutatott különösebb felháborodást. Így erőteljes vezetés nélkül a rendszer a kockázatkerülő megoldásokra hajlott.

Április végén, nem sokkal Dallaire csapatainak távozása után (végül 503 békefenntartóval maradt Kigaliban) a Biztonsági Tanács nem állandó tagjai lobbizni kezdtek egy újabb, nagyobb létszámú és jobban felszerelt ENSZ-haderőért. Az Amerikai Egyesült Államoktól a tervek szerint csak logisztikai segítségre lett volna szükség, de az amerikai katonai vezetők erre sem mutattak túl nagy hajlandóságot. Hetekig nem egyeztek bele a Dallaire által javasolt tervekbe, aki kijelentette: „A két terv [t.i. az amerikaiaké és a Dallaire-é] közötti legfőbb különbség a célokban mutatkozik [...] Az én célom ruandaiak megmentése. Az övék, hogy kockázat nélkül cselekedjenek.” (U.o.) Mire a kért amerikai járművek végül június 19-én, egy hónappal az ENSZ kérése után befutottak, az RPF már elfoglalta Ruandát és megállította a vérengzést.

Az amerikai vezetés évekig nem ismerte el, hogy Ruanda kapcsán hibát követett volna el. Napjainkban azonban már világos, hogy a ruandai népirtás kapcsán

mutatott passzivitás, sőt obstrukcionizmus a Clinton-adminisztráció egyik legsúlyosabb külpolitikai tévedése volt. Egyfajta bocsánatkérésnek minősülhet az, amit Clinton akkori amerikai elnök mondott Kigaliban 1998-as látogatásakor: „Részben azért vagyunk ma itt, hogy elismerjük: az Amerikai Egyesült Államok és a nemzetközi közösség nem tett annyit, amennyit lehetett és tudott volna tenni annak érdekében, hogy megakadályozza, ami történt [...] Talán furcsán hangozhat önöknek, főleg sokaknak, akik családtagjaikat veszítették el, de világszerte voltak olyan emberek, mint én, akik irodákban ültek nap nap után, és akik nem tudták felfogni ennek az elképzelhetetlen örvénynek a mélységét és gyorsaságát, amely elnyelte Ruandát.” (Amanpour, 2004)

Összefoglalás

Egy kis, stratégiailag lényegtelennek tűnő afrikai országban a nemzetközi közösség hagyta megtörténni az előre megjósolható népiertást. Közönyével az elkövetők kezére játszott. A Ruandában állomásozó ENSZ-kontingens létszámát a helyzet súlyosbodásakor csökkentette. Franciaország szemet hunyt a megkésített Opération Turquoise biztonsági zónáin keresztül korábbi szövetségese, a Habyarimana-rezsim elkövetőinek Zairéba menekülése fölött.

Ruandát a Paul Kagame-vezette RPF-nek kellett „felszabadítania”. A hutuk és tuszik közötti hatalommegosztás a mai napig nem megoldott Ruandában. A népiertás miatt megindult menekültáradat kapcsán tört ki az első kongói háború, amely Mobutu megbuktatásához vezetett. Amikor Mobutu utódja, Laurent-Désiré Kabila korábbi szövetségesei ellen fordult, megkezdődött „Afrika világháborúja”.

Tehát az egész afrikai Nagy Tavak régió stabilitása veszélybe került. Ruanda esete jól mutatja, hogy a nemzetközi közösségnek elemi érdeke a népiertások megakadályozása, mert – többek között a szomszédos országokba menekülők révén – súlyos instabilitást okozhatnak belföldön és a környező régióban egyaránt, a tova gyűrűző hatások miatt pedig negatívan befolyásolhatják a nemzetközi biztonság és gazdaság egészét. ☀

Jegyzetek

- 1 „Mindennek a tehén volt a mértéke: a gazdagságnak, a tekintélynek, a hatalomnak. Minél több tehene volt valakinek, annál gazdagabb volt. Minél gazdagabb volt, annál több hatalommal rendelkezett. Legtöbb tehene a királynak volt, az ő csordáit különleges gondoskodás övezte. A nemzeti ünnep fénypontját a királyi emelvény előtt évente megtartott tehénrengszemle jelentette. Az uralkodó szeme előtt ilyenkor milliónyi tehén vonult el. A felvonulás órákig tartott. A tehének óriási porfelhőket vertek, s e porfelhők mérete a monarchia jólétének bizonyítékául szolgált, magát az ünnepséget pedig többszörösen megénekelte a tutsik patetikus költésze.” (Kapuscinski: Ében, Előadás Ruandáról: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0007/ryszard.html> [2012.09.12.]
- 2 A hagyományos belga katonai segítségnyújtást 1991 után felváltotta a francia szerepvállalás, amely az anglofon afrikai térnyerést volt hivatott ellensúlyozni, valamint gazdasági hasznokat remélt az afrikai országokkal való együttműködéstől.
- 3 Chrétien, 1995: 38-40.

1. Minden hutunak tudnia kell, hogy a tuszi nő, legyen bárhol, a tuszi ügyért dolgozik. Éppen ezért minden hutu, aki tuszi nőt vesz el, tuszi ágyast tart, vagy tuszi titkárnőt vagy alkalmazottat vesz fel, áruló.
 2. Minden hutunak tudnia kell, hogy a hutu lányok sokkal értékesebbek és öntudatosabbak mint feleségek és anyák. Hát nem szeretetre méltóak? Csodálatos titkárnök és becsületesebbek!
 3. Hutu nők, figyeljetelek, hogy férjetelek, fivéretelek, fiatalok világosan lásson.
 4. Minden hutu legyen tisztában azzal, hogy a tutzik tisztességtelenek az üzleti életben. Egyetlen céljuk az etnikai felsőbbtség. Ezt már tapasztaltuk és megtanultuk. Minden hutu áruló, aki üzleti ügyben tuszival szövetkezik, tuszi vállalkozásba fekteti a saját vagy az állami pénzt, kölcsönkér, vagy kölcsönt ad egy tuszinak, kedvez egy tuszinak (importengedély, banki kölcsön, építési telek, piac stb. kapcsán).
 5. A stratégiai állásokat mint politikai pozíciók, közigazgatás, közigazdaságtan, katonaság és közbiztonság csak hutuk foglalhatják el.
 6. Az oktatási rendszerben hutu többségnek kell lennie (diákok, tudósok, tanárok).
 7. A ruandai hadseregben csak hutuk szolgálhatnak. Az 1990 októberi háború bizonyította ezt. Egy katona sem vehet el tuszi nőt.
 8. A hutuknak nem szabad megsajnálniuk a tuszikat.
 9. A hutuknak, legyenek bárhol, mindig egységesnek kell lenniük, szolidárisnak, és gondolniuk kell hutu testvéreik sorsára. A Ruandában és Ruandán kívül élő hutuknak folyamatosan barátokat és szövetségeseket kell keresniük a hutu ügysző, kezdve bantu testvéreikkel. A hutuknak ellent kell mondani a tuszi propagandának. A hutunak keményen és éberrel ellent kell állni a közös ellenségnek: a tuszoknak.
 10. Az 1959-es társadalmi forradalom, az 1961-es népszavazás és a hutu ideológia tanítása minden hutunak kötelező. Minden hutunak terjesztenie kell az igét, akár merre jár. Ha egy hutu üldözi testvérét ezen ideológia tanításáért és terjesztéséért, az a hutu áruló.
- 4 A népirtás kezdetére ezek a rémhírek odáig jutottak, hogy a tuszik tömegsírokat ásnak, amelyekbe a hutuk holttestét akarják eltemetni, ha eljön az idő. Az RPF-erők valóban ástak árkokat a pozíciójuk védelme érdekében, talán ez adhatott valamiféle táptalajt a valóságtól elrugaszkodott elképzeléseknek. Egyesek azt terjesztették, hogy a tuszik a kunyhójuk padlójába is lyukat ástak, mert oda akarják rejteni a hutu holttesteket.
 - 5 Stephen W. Smith oknyomozó újságíró becslése a Libération c. újság 1996 februári számában In: London Review of Books, Vol. 33 No. 6. 17 March 2011. Stephen W. Smith: Rwanda in Six Scenes. Smith utólag Gitarama megyében végzett számításokat az áldozatokról, és eredményeit extrapolálva Ruanda egész területére 150.000-re módosította ezt a számot.
 - 6 Vannak azonban éppen az ítélkezéshez kapcsolódó, a megbékélés ellen ható folyamatok is: számos vádlót gyilkoltak meg bosszúból a tárgyalások után, ráadásul sokakat még a perek előtt megfenyegettek a vádlottak rokonai, barátai. Emiatt sokszor a túlélők és rokonaik is bosszút forraltak, az elmúlt években több ilyen támadásról is beszámoltak a helyi jogvédők.
 - 7 2050-re várhatóan mintegy 22 millió lakosa lesz, bár most is a legsűrűbben lakott ország Afrikában. Forrás: Population Institute (<http://www.populationinstitute.org/external/files/Rwanda.pdf>), CIA World Factbook (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>), [2012.09.04.]
 - 8 Vezetője a ghánai diplomata, Kofi Annan, későbbi ENSZ-főtitkár volt.
 - 9 Az Afrika gyarmatosításáért folyó hajsza egyik legforróbb pontja volt a fashodai incidens, amikor 1898-ban a Fehér-Nílus partján a francia Marchand százados és az angol Kitchener tábornok csapatai néztek farkasszemet egymással. A franciák nem vállalták a háborút és visszavonulót fújtak. A francia „grandeur”-t érzékenyen érintette a veszteség, és Afrikában mindig igyekezett megőrizni, illetve növelni a frankofon befolyási övezetet az anglofon területek kárára. Mivel Ruanda éppen az anglofon és frankofon Afrika közötti határvonalon fekszik, és az RPF (a hadsereg, amely meghódította Ruandát, és ezzel véget vetett a népirtásnak) Ugan-

dából, egy brit befolyási övezetbe tartozó országból indult, a franciák érzékenyen reagáltak Ruanda esetleges „elvesztésére”.

- 10 Az UNAMIR II etióp kontingensének vezetője, Tadele Szelasszié látta, hogy francia katonai járművek szállítottak FAR-katonákat a zairei határ felé. (OAU, 2000: 139)
- 11 Ez volt az első alkalom, hogy az 1994-es genocídium után francia államférfi Kigaliba látogatott.
- 12 A ruandai hatóságok becslése szerint akár 100 gyanúsított is élhet az országban.

Felhasznált irodalom

- Adelman, Howard and Suhrke, Astri (1996): Early Warning and Response: Why the International Community Failed to Prevent the Genocide, *Disasters: The Journal of Disaster Studies and Management* 20.4 (December 1996): 295-304.o.
- Adelman (2009): *The Role of Non-African States in the Rwandan Genocide*. Centre for Refugee Studies, York University
- Adelman, Howard and Suhrke, Astri (2000): *The Path of a Genocide: The Rwanda Crisis from Uganda to Zaire*. Transaction Publishers, New Jersey
- African Rights (1995): *Rwanda- Death, despair and defiance*
- Bezy, Fernand (1990) *Rwanda 1962- 1989, bilan socio- économique d'un régime*, université catholique de Louvain, Institut d'Études du Développement, Louvain
- Braeckman, Colette (1994): *Génocide au Rwanda*. Paris: Fayart
- Callamard, Agnes (2000): *French Policy in Rwanda*, In: Adelman , Howard and Suhrke, Astri (2000): *The Path of a Genocide: The Rwanda Crisis from Uganda to Zaire*. Transaction Publishers, New Jersey
- Chrétien et al.(1995): *Rwanda, les médias du génocide*, Éditions Karthala
- Chrétien, Jean- Pierre (2003): *Afrique des Grands Lacs, 2000 ans d'histoire*, Editions Flammarion, Paris
- Clapham, Christopher (1998): *Rwanda: The Perils of Peacemaking*. *Journal of Peace Research*. Vol. 35, No. 2, 1998
- Cros, Marie-France (1994): “Jean Birara: ‘The Belgians and French Could Have Stopped the Killing.’” *La Libre Belgique*, Foreign Broadcast Information Service (FBIS), Central Africa, May 25, 1994.
- De Lame, Danielle (1996) *Une colline entre mille ou le calme avant la tempête*, Transformations et blocages du Rwanda rural, Musée Royal de l’Afrique centrale, Tervuren, Belgique
- Des Forges, Alison Liebhafsky (1999): „Leave none to tell the story”: *Genocide in Rwanda*. Human Rights Watch
- Eriksson, John (1996) : *The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience*, Chapter 5: Overall Findings and Recommendations
- Guichaoua, André (1995), *Les crises politiques au Burundi et au Rwanda (1993- 1994)*, Université des Sciences et Technologies de Lille/Karthala, Paris
- Kapuscinski, Ryszard [1998]: *Ében*
- Kuperman, Alan J. (2004): *Provoking genocide : a revised history of the Rwandan Patriotic Front*, in *Journal of genocide research*, 6 (1)
- Lemarchand, René (1970): *Rwanda and Burundi*, Pall Mall Press, London
- Millwood, David (1996): *The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience*, Steering Committee on the Joint Evaluation of Emergency Assistance to Rwanda
- Munyarugerero, François- Xavier (2003): *Réseaux, pouvoirs, oppositions, La compétition politique au Rwanda* Editions L’harmattan, Paris
- Power, Samantha (2001a): *Bystanders to genocide*. <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2001/09/bystanders-to-genocide/304571/> [2012.07.23.]
- Power, Samantha (2001b): *A Problem from Hell*. New Republic Book

- Prunier, Gérard (1995): The Rwanda Crisis: History of a Genocide. C. Hurst and Co. Ltd. Publishers, London
- Reyntjens, Filip (1985): Pouvoir et droit au Rwanda, Droit Public et Evolution politique, 1916-1973, Musée Royal de l’Afrique Centrale, Tervuren, Belgique
- Reyntjens, Filip (1994): L’Afrique des grands- lacs en crise, Rwanda, Burundi : 1988- 1994, Editions Karthala, Paris
- Strauss, Scott (2006): The Order of Genocide, Race, Power and War in Rwanda. Ithaca and London: Cornell University Press
- Tarrósy István (2011): Kelet-Afrika a fejlődés útján: A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebről. Pécs: Publikon Kiadó
- T. Horváth Attila (2004): Ruanda ,94: egy krízis történelmi háttere. Kül-Világ I. évfolyam, 2004/2.
- T. Horváth Attila (2008): Agathe Uwilingiyimana - Ruanda mártír miniszterelnöke. Afrika Tanulmányok folyóirat, II. évfolyam, 1. szám
- Viret, Emmanuel (2010): Chronologie du Rwanda (1867- 1994), Encyclopédie en ligne des violences de masse. <http://www.massviolence.org/Chronologie-du-Rwanda-1867-1994>

Egyéb források

- Alison des Forges emberjogi aktivista vallomása 1998. május 5-én a e Subcommittee on International Operations and Human Rights előtt, http://www.ess.uwe.ac.uk/Rwanda/Rwanda2.htm#N_3. [2012.08.22.]
- Assessments of the President and the Prosecutor of the International Criminal Tribunal for Rwanda on the implementation of the completion strategy of the Tribunal. http://www.unict.org/Portals/0/English/FactSheets/Completion_St/S-2012-349.pdf [2012.05.22]
- Amanpour: Looking back at Rwanda genocide, April 06, 2004. http://articles.cnn.com/2004-04-06/world/rwanda.amanpour_1_rwanda-genocide-hutu-extremists-somalia?_s=PM:WORLD [2012.06.11.]
- BBC World News, Africa: Rwanda ‚gacaca’ genocide courts finish work, 18 June 2012. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-18490348> [2012.09.04.]
- BBC World News, Africa: Rwanda president’s widow held in France over genocide. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8545120.stm> [2013.05.17.]
- The Christian Science Monitor- Max Delany: Sarkozy admits France made ‚serious errors’ over Rwanda genocide, 2010. február 25. <http://www.csmonitor.com/World/Africa/2010/0225/Sarkozy-admits-France-made-serious-errors-over-Rwanda-genocide> [2012.08.22.]
- Alison des Forges emberjogi aktivista vallomása 1998. május 5-én a e Subcommittee on International Operations and Human Rights előtt. http://www.ess.uwe.ac.uk/Rwanda/Rwanda2.htm#N_3 [2012.08.22.]
- Improving the capacity of the United Nations for peace-keeping of 14 March 1994. (S/26450).
- Chiefs of Rwanda, Former Yugoslavia Courts Brief, Describe Start-Up of International Residual Mechanism <http://www.un.org/News/Press/docs/2012/sc10846.doc.htm> [2012.08.25.]
- Madeleine Albright tanúvallomása a Foreign Operations Subcommittee of the House Appropriations Committee előtt, 1994.05.05.
- Rwanda genocide suspect arrested in France, April 03, 2013 <http://jurist.org/paperchase/2013/04/rwanda-genocide-suspect-arrested-in-france-1.php> [2013.05.17.]
- Solidarité Internationale pour les Réfugiés Rwandais: Le Non-Dit sur les Massacres au Rwanda, vol. 2, January 1995, és vol. 3, July 1995 TPIR, ICTR-96-7-I, 1999
- Report of the Independent Inquiry into the actions of the United Nations during the 1994 genocide in Rwanda. S/1999/1257
- Sénat de Belgique:”Rapport”, 6 décembre 1997.
- Stephen W. Smith oknyomozó újságíró becslése a Libération c. újság 1996 februári számában
- Human Rights Watch (2011): Justice Compromised: The Legacy of Rwanda’s Community-Based Gacaca Courts

About the Author

PhD aspirant, Corvinus University
of Budapest, International Studies
Doctoral School

biedermann.zsuzsanna@gmail.com

English Abstract

The Rwandan genocide and the inaction of the international community

More than eighteen years have passed since the genocide in Rwanda took place. A genocide that killed definitely more than 500,000 Rwandans and led to the First Congo War and Mobutu's "dethronement". A genocide that the African Union called preventable.

This study focuses primarily on the preparations prior to the genocide, why and how the Rwandan elite chose to eliminate the Tutsi minority as well as Hutu moderates. It tackles the role of Belgian colonizers who imposed a system of rule through the Tutsi, while they discriminated the Hutu. The social order based on Tutsi supremacy was challenged by the 1959-61 Hutu revolution and the first Hutu government after independence in 1962. Tens of thousands of Tutsis fled the country during and after the revolution. The RPF was created in 1987 by the Tutsi refugee diaspora in Uganda, and invaded north-eastern Rwanda in 1990, but the offensive was shattered by Rwandan government troops. The two sides signed the Arusha Accords on power sharing in the Rwandan government in 1993 but Hutu extremists started planning a "Final Solution" instead. The killing of Rwandan president Habyarimana marked the beginning of a wave of well-planned attacks against Tutsi and moderate Hutu all over the country.

The article discusses the long-term effect of the genocide on Rwandan society. The paper also details the causes and consequences of UNAMIR's failure in effectively addressing the events. A number of original documents and interviews help explain why the international community failed to act. By analyzing the intentions and motivation of Belgium, France and the United States one by one, the author tries to shed light on dilemmas of intervention and address the problem of the lack of political will.